

25 чылдың август
11-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 46
(18779)

2016 чылдың
апрель 26
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

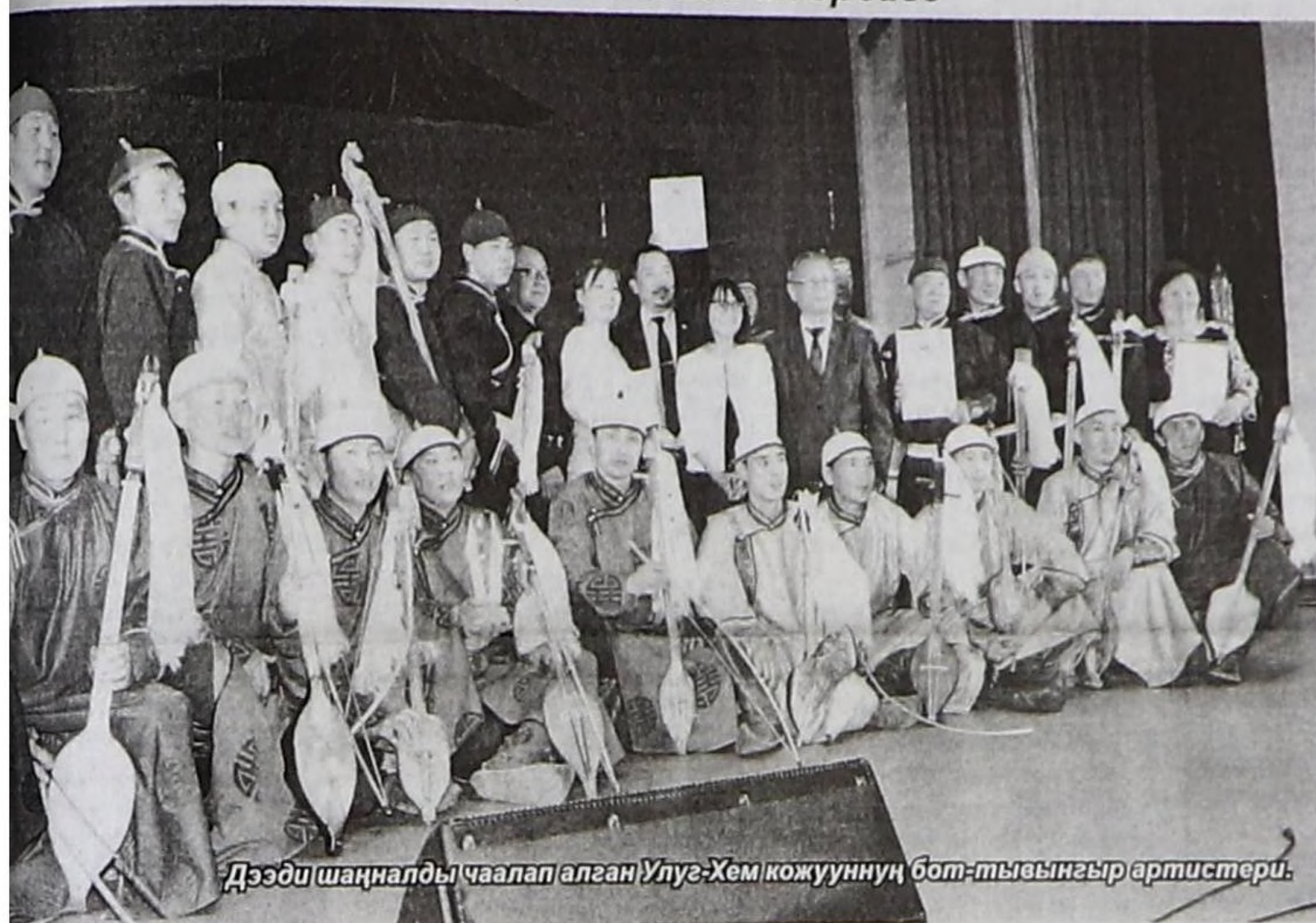
shyntuva@yandex.ru

«Тыва — бистиң өргээвис»

УРАН ЧҮҮЛЧҮ БАЙЫРЛАЛ

Репортаж

«Шынның сылдызы» мөөрейге

Дээди шаңналды чаалап алган Улуг-Хем кожуунун бот-тывынгыр артистери.

апрель 22. Чоннун четтикпейн аары, күзелдиги-биле көрүп чыкканы республика чергелиг «Тыва — бистиң өргээвис» улусчу дылга фестивалының 17 дугаар эгелзени бо. Улусчу чогаалдыг аны. Олче чоокшулап ора-ла, даштында машина-техника, чоннун, уруг-дарыгның хөйүнге синмедим-даа. «Тыва — бистиң өргээвис» фестиваль, шынап-ла, ун байырлалы апарган уран мөөрейи болбазыкпе. Чыылган ун, уран чүүлдүн хоочуннарының, ийиниң киржикчилериниң, оларның ижикчилери көрүкчүлерниң арын-иинде өөрүшкү чайнаан. Бот-тары амырлажып-мендилежиң, ырлал-биле!» дижиң кускапаш-аткы-хөглүүн.

Көрүкчүлер залында хостуг олут алаңгыя чээрби чыл бурунгаар чедилеп тургускан хоочун культу-ажылдакчызы Зоя Доржуевна ишка залче барык кирген кижиле хол тудуп, байыр чедирип. Көрүкчүлер аразында кым-чок дээр: Тываның Улустун чо-ызы Черлиг-оол Куулар, ТР-ниң ураның хоочуну, ат-сураглыг Кла-ады, «Чечек — Саян» ансамб-и үндезилекчилери-хоочуннар, Чыргал-оол аттыг уран чүүл аджизиниң сургуулдары, уран чүүл өзүп олар салгакчылары, биликаның аңгы-аңгы кожуун, су-ындан төлээлер, кызылчылар... чылын фестивалды Тыва Арат биликаның тургустунганындан 95 чыл оюнга база Тывада чар-

латтыңан аалчыларга хүндүткел чылынга тураскааткан. Ынчангаш коллективтерниң концерт програм-малары төөгүнү болгаш бөгүнү амы-дыралды уран чүүлдүн аргазы-биле көргүзөр сорулганы салганы чугаажок, ындыг болганда ол солун болбас аргажок.

Байырлыг хөгжүм чаңгыланып үндү. Башкарыкчылар сценаже жур-и даргазын чалапты. ТР-ниң культу-разының оралакчы сайыды М.М. Бадарчы чыылганнарга байыр чедиргеш, мөөрейниң киржикчилеринге чогаалдыкчы чедиишкени күзээш, республика чергелиг XXVII улусчу чогаалдыг фестивалының аягыттын-ганын чарлапты.

Хоорай, кожууннарның чогаалдык-чы коллективтери 30 минута дургузун-да оюн-тоглаазын көргүзүп, бердинген темага хамаарыштыр бир баг кылдыр быжыглап режиссерлаан ажылын бараалгадыр ужурулуг. Мөөрейниң кир-жикчилери янзы-бүрү мергежилдин кижилери, а культура ажылдакчылары оларга чүгле дузалажып, углап-баш-тап болур.

Баштайгы хүнде Каа-Хем ко-жууннун мөөрейжилери сценаже үндү. Интернационалчы коллектив орус-тыва дылга кожаңнар ырлап, оюн-баштак танцыны күүсеттилер. Со-лун, чараш чүве «Сүлде» аас чогаал бөлүүнүн хөөмейжилериниң күүседии болду.

Тыва чүден эгелзенил? Бо ай-тырыгга тандыжылар Суг-Бажыңга тургузукчу улуг хуралдан эгелзэн төөгү-биле харыылап: «Оюн оя чурт-

тап чораан оюннар бис — тывалар бис. Улуг, демниг орус чоннун ачы-зында, угбашкы дег чурттап чор бис» деп чоргаар шүлүктеди. Улаштыр орус-тыва аныяктар самнап үндү. Олар профессионал артистерден-даа артык ойнап турлар. Кеткен хе-ви-даа чараш-ла-дыр. Тандыжылар чүгле самнап эвес, а ырлап турда, кайгамчык-тыр. Ниити ыр «Хандагай-ты», «Межегей», «Сайыр-Аксы», «Теве-Хая», «Дээң-дээң» дээн ыш-каш тыва улустун сураглыг ырларын чаңгыс тын-биле күүсеттилер. «Бо-даа тиилээр коллектив-тир» — дижиң, көрүкчүлер дораан демдээн салып орлар.

Чеди-Хөл кожуун. «Үнер хүндүс үнген эртип, үлөмниң багын ыңай. Төрзэн хүндүс төрзэн эртип, төөгүмүн багын ыңай...» Ылгасанчыг кударгай аялга, уян ыры үдеп турда, эрги Тываның чонунун кыдат дүжүмөттөргө басындырып чораанындан эгелзэш, хосталганы чаалап алганынга чедир төөгүнү сагыш саргып көрүп ор бис.

Чалсар. Көрүкчүлер: «Ии, дадай, Чеди-Хөл алыр дей берди-ле бе?!».

Би-Хем кожуун. Тыва деп чер безин турбаан шагда дээр-деңгерлерге Курбусту хаан кара баарының көзү болган чаңгыс кызынга өөрүп чурттап чораан. Ынчалза-даа каржы Шулбус күш-биле оон чаңгыс кызын кудалап алгаш, чер адаанче бадыра берген. Уруг дээр-деңгерлеринче канчап-даа бол дезип чанарын шийтпирлеп ал-ган. Шулбус ону билип кааш, мөге эр Саянга каартып каан. Саян чараш (Уланчызы 7-ги арында).

Хүннүн медээлери

КОПУШТУН ЧОГААДЫКЧЫ КЕЖЭЭЗИ

Москвада националдар бажыңыга кино ре-жиссеру Владимир Копуштуң чогаалдыкчы кезээзи болган.

Аңаа келген аалчыларга «Кушкаш-оол. Мальчик птица» болгаш «Андрей, пой хоомей» деп докумен-талдыг фильмнерни көргүскен.

«Кушкаш-оол. Мальчик птица» дээрге Тывага чедип кээрин шийтпирлзэн, аңаа амыдыралының төнчүзүңге чедир чурттаарын күззэн АКШ-тын хамаа-тызы Шон Патрик Куирктиң кайгамчык төөгүзүңге тураскааттыңан. Ол дээрге тыва хөөмей-сыгытка ынакшаан, тыва дылды өөренип алгаш, бурунгу ол уран чүүлдү шийгээдип алган кижидир. Шон — Тываның национал оркестриниң хөгжүмчүзү, улуг өг-бүлениң адазы кижидир, ол бажыңын боду тудуп ал-ган, ында аас-кежиктиг чурттап орат. Ону бүгү Тыва таныыр, Шонну тывалар бодунун кижизи деп санаар, хүндүлээр болгаш үнелээр.

Ийиги фильм Шаңчы суурда школа директору кижиниң өске уруглары-биле кады азырааны Андрей деп орус оолдун дугайын төөгүп турар. Тыва өг-бүлөгө орус оолдун аажы-чаңы канчаар хевирлеттинип турганын, тыва культурага оон канчап ынакшаанын, хөөмей-сыгытка хандыкшаанын, тыва дылды өөренип турганының дугайында.

Владимир Копуштуң фильмнеринде чаагай сеткил-хөөн сиңиккен, ол кижини сорунза дег чайгаар тыр-тып турар, бөдүүн кижилерниң дугайында, оларның мезү-шынарының болгаш езу-чаңчылдарының ду-гайында, салгал дамчаан эртинелериниң дугайында, төрзэн черинге кызыгаар чок ынакшылының болгаш оон төөгүзүңге чоргааралдың дугайында чугаалап турар.

Кежээге өске-даа чогаалдыкчы ажил дугайында чугааны кылганнар.

gov.tuva.ru

БИР МИЛЛИОН АЖЫГ РУБЛЬ ЧЫГДЫНГАН

Тыва эки турачыларның тураскаалын мөңге-жидериниң фондузунче 2016 чылдың апрель 19-туң байдалы-биле 1034406 рубль кирген.

Эң хөй салышкыннарны Кызыл хоорайның уруг-лар садтарының коллективтери, бөдүүн кызылчылар кириген. Чижээ, Кызылда чурттап турар Наталья Александровна Сергеева 13000 рубльди шилчиткен, Надежда Михайловна Мусихина — 10000 рубльди. Кийгырыгны кичээнгейге ап, дузаны чедирген кижилерге акцияның организаакчылары өөрүп четтиргенин илередип турар.

Тыва эки турачыларның тураскаалын мөңгежи-дериниң талазы-биле фондунун директору Саган-оол Долгар уруглар садтарының коллективтериниң идекпейлиг дузазын демдеглзэн. Ол өөредилге ал-бан черлериниң ажилдакчыларының орулгазы улуг эвес дээрзи билдингир. Ындыг турбуже, олар бүгү чоннун акциязын деткиир деп шийтпирлзэннер. 2016 чылдың апрель 19-туң байдалы-биле Фондунун агар санынче акша-хөрөңги шилчиткеннер болза: Кызыл хоорайның Төлззлекчилер хуралы — 3153 рубль; Талибжан Камилович Карабаев — 500 рубль; Роза Самдар-ооловна Сарыглар — 1000 рубль; Кызыл хоорайның №2 уруглар сады — 12000 рубль; На-дежда Николаевна Мусихина — 10000 рубль; ТР-ниң Культура салгалдарының объектилерин камгалаар албан — 4000 рубль; «Чунар-бажың — хеп чуур чер комбинады» МУБ — 20000 рубль; хуу сайгарлыкчы Чечена Түлүшова Натлит — 1500 рубль; Кызыл хоорайның №3 уруглар сады — 10700 рубль; Кызыл хоорайның №4 школазы — 38000 рубль.

Кызыл хоорайның мэриязының парлалга албаны.

Александр Александрович ДАРЖАЙ

Тыва Республиканың Баштыңы, Тыва Республиканың Чазаа Тываның Улустун чогаалчызы Александр Александрович Даржайның мөчээниң дугайында ханы кажыдал биле дыңнаткан.

Александр Даржай 1944 чылдың ноябрь 3-те Сүт-Хөл кожуунун Суг-Аксы суурга төрүттүнген. Чаш болгаш элээди чылдары Чаа-Хөл кожуунун Булуң-Терек суурга эрткен. Чаа-Хөл ортумак школазын 1962 чылда дооскан, 1965 чылга чедир «Найырал» совхозка ажилдап турган.

1970 чылда Кызылдың башкы институтун дооскан. 1970 чылдан 1976 чылга чедир «Тываның аныяктары» солунга килдис эргелекчизи, редактору болуп ажилдаан. 1976 чылдан 1980 чылга чедир — Тываның ном үндүрер черинин редактору. 1981-1989 чылдарда Тываның Чогаалчылар эвилелинин чечен чогаал талазы-биле консультанты, 1997—2001 чылдарда — Тываның Чогаалчылар эвилелинин даргазы. ХКД-ниң, Россияның Чогаалчылар эвилелинин чазаанга соңгудуп чораан. 1992 чылдан 1994 чылга чедир Тываның парлалга сайыды турган.

Чогаалчы ажыл-ишти ол 1964 чылда эгелзэн. Ооң баштайгы «Төрзэн черим» деп ному 1972 чылда чырыкче үнген. Оон бээр тыва, орус болгаш алтай дылдарга поэзия болгаш прозаның 33 номнарын парлалгаже үндүрген. А. Даржай тыва дылче дыка хей авторларның чогаалдарын очулдурган. Оларның аразында Пушкинниң, Грибоедовтун, Лермонтовтун, Блоктуң, Есенинниң, Сулеймановтун, Бартоновтун болгаш өскелерниң-даа бижээн чогаалдары бар. Тюрк дайынчы Коль-тегинге турсааткан төөгүлүг одурлар ооң очулга ажылынга көскү черни элзээн. Ол «Антология тувинской литературы», «Тыва чечен чугаа» деп чыындыларны, аныяк авторларның «Дамырак-1», «Дамырак-2» чыындыларын үндүрген. Ооң чамдык шүлүктери «Молодая гвардия», «Смена», «Поэзия», «Истоки», «Литературная учеба», «Студенческий меридиан», «Сибирские огни», «Дальний Восток» (Россия), «Днипро», «Жовтень», «Сізірія» (Украина), «Жалын» (Казахстан), «Комсомольская

правда», «Литературная Россия», «Литература и искусства», (Беларуссия) солуннарга, «Россия», «Песнь о Сибири» антологияларга парлаттыган. А.А. Даржай 1982 чылда Украин ССР-ниң Ровно облазының комсомол шаңналының лауреады болган. 1992 чылда чогаалчы ажил-чорудулга дээш Тываның Чазааның шаңналын алган. 1994 чылда «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медаль-биле шаңнаткан. «Ынакшылдың ширээзи» деп сонеттер ному дээш 2004 чылда С.А. Сарыг-оол аттыг шаңналдың эдилекчизи болган. Культураны болгаш чечен чогаалды хөгжүдеринге салышкыны дээш 2005 чылда РФ-тиң Найырал ордени-биле шаңнаткан. 2007 чылда аңаа ТР-ниң Улустун чогаалчызы атты тывыскан.

Ол амыдыралының сөөлгү хуннеринге чедир ажилдап келген. Антуан Сент-Экзюпериниң «Бичии тажызын» тыва дылче очулдурган, ГЭС-тиң Саян-Шушенск далайынче кирген төрзэн Чаа-Хөлүңге турсааткан «Бузулган көрүнүктүң чайыры» деп тоожуну бижип турган.

2015 чылда Шолбан Кара-оол-биле ужуражылга үезинде ол Тыва дыл хунун тургузарын саналдаан. Александр Даржайның шүлүктеринин чыындызы ооң бажыңында бар деп, республика Баштыңы ынчан чугаалап турган. Ооң удуур өрзелинде тумбочка кырында чыдар. «Удуур бетинде Силерниң бижээниңер одурларны номчуур мен, төрзэн тыва дылымда чаа чүүлү оон тып алыр мен» — деп, ол чугаалап турган.

Тыва чоннун культура болгаш угаан-бодал салгалының чарылбас кезээ болур Тыва Республиканың күрүнө дылы тыва дылды камгалап арттырар сорулга-биле «Тыва дыл хунун дугайында» Чарлыкка 2016 чылдың январь 18-те Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ат салган.

Александр Александровичниң дугайында сактышкын ону таныыр, кады ажилдап чораан кижилер бүрүзүнүн чүректеринге кезээде артар.

Тыва Республиканың Чазаа мөчээни кижиниң өг-бүлезинге, төрөл болгаш чоок бүгү кижилеринге ханы кажыдалды илередип, эгиттинмес чидиргени оларның-биле үлежип тур.

Ш.В. Кара-оол, К.Т. Даваа, В.А. Фалалеев, А.П. Дамба-Хуурак, О.Д. Натсак, А.М. Монгал, С.К. Ондар, К.А. Бичелдей, А.В. Пак, М.Д. Ооржак, О.М. Белоконов, О.С. Достай, Е.В. Каратаева, Ю.А. Килижеков, А.Б. Свинцов, О.О. Бады, Э.К. Чульдун, Р.В. Кажин-оол, Ю.Д. Тын-оол, А.К. Тамдын, О.Э. Донгак, Л.Ш. Тас-оол, Ч.С. Кыргыс, Ю.О. Ооржак, А.А. Шойгу, В.В. Останин, Ш.Ч. Монгуш, А.Ф. Лобанов, Д.И. Оюн, В.Т. Ховалыг, Х.Д. Монгуш, С.К. Долгар, Ч.Ч.Д. Ондар.

Тываның Улустун чогаалчызы, Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү, Тываның күрүнениң А.С. Сарыг-оол аттыг шаңналының лауреады Александр Александрович ДАРЖАЙНЫҢ

үр аар аарааш, 72 харлыында мөчээни-биле холбаштыр оон уругларының иезинге, уруг-дарыыңа, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды Тываның журналистери илередип, бүгү чон-биле кады кажыдап тур бис. Александр Александрович Даржайның чырык окур-хевири бистиң сагыш-сеткиливиске кезээде чуруттунуп артар.

Тыва Республиканың Журналистер эвилели.

«АЙЫЫЛ ЧОК ДУГУЙ-2016» МӨӨРЕЙ

Мөөрейниң тиилекчилери.

Апрель 21-де Кызылхоорайда «Туваавтотранс» өөредилге комбинатының баазазында орук шимчээшкенин аныяк инспекторларының аразында республика чергелиг «Айыыл чок дугуй-2016» деп мөөрей болуп эрткен. Ук мөөрейни ТР-ниң «Туваавтотранс» өөредилге болгаш эртем яамызының Немелде өөредилге төвү, ОШАЧКИ эргелели, өөредилге комбинаты база ТР-ниң Орук-транспорт комплекзинин яамызы чаңгыс демниг организация эрттиргеннер. Мөөрейниң кол сорулгазы — школачыларны орук шимчээшкенин дүрүмнерин хоойлу езугаар билер кылдыр кижизидери, уруглар ортузунга орук-транспорт айылын болдурбазын баш бурунгаар суртаалдаары.

Мөөрейге 15 команда киришкен, оларның 9-у республиканың аңгы-аңгы кожууннарындан, а артканнары Кызыл биле Ак-Довурак хоорайлардан.

«Айыыл чок дугуй» деп республика чергелиг мөөрей чылдың-на болур кылдыр 2002 чылдан бээр чаңылчаан. Бо чылын ук мөөрейни Күрүнениң автоинспекциясының 80 чыл юбилейинге турсаадып эрттирген. Школаларда тургустунган орук инспекторларының аныяк өңүктери отрядтар (ЮИД) — КАИ ажилдакчыларының идепкейлиг шынчы дузалакчылары.

«Айыыл чок дугуй-2016» мөөрейниң программазында хууда бирги чер дээш — 4, команда талазы-биле бирги чер дээш — 3 маргылдаа көрдүнген. Хууда бирги чер дээш командаларның капитаннарының аразында бир дугаарында «Орук шимчээшкенин дүрүмнерин тергип эки билерлер» деп маргылдаа теория кырында шылгалданы компьютерге эрттирген. Аңаа 1-ги черни — Ангелина Мөңге (Кызыл хоорайның №5 гимназиясы), 2-ги черни — Сыргалана Серенмаа (Чеди-Хөл кожуунун Ак-Тал школазы), 3-кү черни Дарина Дөкпер-оол (Кызыл хоорайның №12 школазы) чаалап алганнар. Ийги маргылдаа «Орук

айыылы болган таварылгада баштайгы дуза чедирерин» практика кырында көргүзүп тургаш тайылбырлаар. Маңаа 1-ги черни Галина Гордеева (Кызыл кожуунун Кая-Хем №1 школазы), 2-ги черни Ангелина Мөңге (Кызылдың №5 гимназиясы), 3-кү черни Аймира Монгуш (Кызылдың №7 школазы) алганнар.

Үшкү маргылдаага «Шап-раазыннарлыг оруктарга чадаг-тергени мунарынга» 1-ги черге — Чингис Иргит (Мөңгү-Тайга кожуунун Мугур-Аксы №1 школазы), 2-ги черге — Чингис Доктугу (Шагаан-Арыгның №1 школазы), 3-кү черге Буянды Бакаа (Чеди-Хөл кожуунун Ак-Тал школазы) төлөпиг болганнар.

Дөрткүзү — «Автохоорай». Маңаа капитаннарының чадаг-тергени орук дүрүмнерин шын сагып башкаарын хынаан. Автошколааның девискээринде тускай дериттинген шөлчүгешке болуп эрткен маргылдаага 1-ги черни — Каң-Демир Бавуу (Чаа-Хөл школазы), 2-ги черни — Лев Пахорук (Кызыл кожуунун Кая-Хем №1 школазы) бүзүрелдиг чаалап алганнар.

Мөөрейниң бирги чадазынга тиилекчилерни ТР-ниң Иштики херектер яамызының ОШАЧКИ эргелелиниң хундүлүг бижиктери-биле шаңнаан.

Командалар аайы-биле «Орук шимчээшкени», «Бажыңымче чанар айыыл чок оруум», «Чадаг-терге — мээң өңнүм» деп 3 этаптыг маргылдааларга ниити-

зи-биле 1-ги черни — Кызылдың №5 гимназиясы (удуртукчу Светлана Кара-Сал), 2-ги черни Кызыл кожуунун Кая-Хем школазы (удуртукчу Андрей Поздняков), 3-кү черни Мөңгү-Тайга кожуунун Мугур-Аксы №1 школазы (удуртукчу Светлана Ондар) чаалап алгаш, ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызының хундүлүг бижиктери база турсаалдыг белектер биле шаңнатканнар.

1-ги черни алган Кызылдың №5 гимназиясының команди «Океан» лагеринге барып, Бурятия чергелиг «Айыыл чок дугуй-2016» мөөрейниң түнү маргылдааларына киржир.

Шаңналдыг черлер алба-даа бол, мөөрейге идепкей киришкен Ак-Довурак №4, С.Хөл кожуунун Алдан-Маад Кая-Хем кожуунун Сарыг-Оол №2, Кызыл-Арыг школары командаларының удуртукчулары — Орлан Сааяны, Раджа Сарыгларны, Буяна Арган-оол ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызының хундүлүг бижиктери-биле шаңнаан.

Мөөрей бедик деңгээлге эгелзээн. Уруглар ортузунга орук-транспорт айылын баш бурунгаар болдурбас дээш, чүк ОШАЧКИ ажилдакчылар командаларда башкылар ах чорударындан аңгыда, бир гаарында ада-иелер доктаа кичээнге угландырып чыла дээрзин «Айыыл чок дугуй-2016»-ның организаакчылары сагындырып чугааладылар.

Светлана ООРЖИ

Владимир ЧАДАМБАН тирттырган чурукта.

Чадаг-терге мунарынга маргылдаа үезинде.

Ак-Довурактың «Патруль» командасы.

Мөөрейниң шупту киржикчилери.

Россияның парламентиизиниң 110 чылынга уткуштур

ДАВАА: «Тываның парламентиизин Россияда эң баштайгы хоойлужудулга органнарының бирээзи»

Апрель 27-де чуртка Россияның парламентиизиниң хунун демдеглээр. тускай хунну чуртка чүге онза-тургуза бергенин тайылбырлап база ол ышкаш Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың парламентиизиниң төөгүзүндөн солун дөңсөө кысказы-биле танышты-Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентиизиниң) Даргазы Кан-Тимурович ДАВААДАН билээн мен.

Парламентиизиниң хунун Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының база субъектилерде эрге-чагырганың хоойлужудулга органнарының чорудулгазынче чонунуң кичээнге-укупандырар сорулга-биле 2012 чылда тускан.

Төөгүже эглип көөрге, 1906 чылдың апрель 27-де Россия империязының I Думазы бодунуң ажылын эгелээн. ангаш дөрт чыл бурунгаар апрель Россияның парламентиизиниң хуну чуртка чарлап доктааткан.

Орта бистиң чуртувуска россияжи парламентиизиниң 110 чыл оюн демдег-Юбилей-биле бүгү деңнелдерниң туттары эш-өөрүмге байыр чедирип мен.

Амгы Россияның күрүне системинде тургустунган, күүсекчи гаш суд эрге-чагыргалары ажыл-турар...

Оларның аразында хоойлу чогаадырлды чүгле парламент кылып турар. алыр болза, ол дээрже Федерал-Хурал-дыр, а Тывада – Дээди Хурал. парламент дээрже демократтыг күрүне узунуң чарылбас институту.

Россияга баштайгы төлээлекчилер аны – вечелер Киев Рузунуңнде тургустунган. Вечелерни ол күрүне бот-башкарылганының иннары деп санап турар.

Шынап-ла, россияжи парламент ингу төөгүлүг. Россия тускай күрүне дыр тургустунуп эгелээрже, чер-лерге бот-башкарылга органнары түп келгилээн. Вечелер ынчангы город, Ростов, Суздаль, Киев дээн ектиг орус хоорайларга ажылдап ан. Ооң чыыштарынга ниитилелдин айттырылганын, дайын азы тайбын, ышкаш кожа-хелбээ күрүнелерге аарылгалар айттырылганын сайга-чугаалажып, ниити түңнел шиитпир эп ап турган. Бурунгу вечелер амгы Россияның парламентиизиниң үндезини чугаалап турар.

Ван Грозныйның болгаш Борис Новотун хааннап чораан үелеринде ер хуралдары болгаш Боярлар думазы багай эвес ажылдап турган. Россия аай күрүне болу бээрже, Бояр-Думазы хаанның дужаалдарының еткелиниң, күрүне албан-дужаалда-та томуйлаашкыннар айттырылганын контрольдап турган.

Төлээлекчилер органнары Улуг Екатеринбургның, II Александрның үелеринде а чаартылгаларга таварышкан. рның кежигүннери бай-шыырак, ол өскүс кижилери чорааннар.

Россияга езулуг долу парламента-и XX чүс чылдың эгезинде тургус-тан деп бодал-биле чөпшээржеир ер бе?

Ийе, 1905 чылдың октябрь айда II Николай күрүне тургузуун чаарты көрүп Манифести чонга чарлап үндүргөн. езугаар күрүне эрге-чагырганының лужудулга органы кылдыр Күрүне азын тургускан.

1906 чылдың апрель айда Россия империязының үндезин хоойлуларының ндызын хүлээп алган. Ында кон-усчу чүүлдер киридинген. Ол езу-император чуртка хоойлужудулга эрге-чагырганын Күрүне Соведи база

Күрүне Думазы-биле, демнежи тургаш, боттандырар апарган. Кандыг-даа хоой-лу төлөвилелин баштай Күрүне Дума-зынга көргөш, оон Күрүне Чөвүлелинче (кежигүннерин император томуйлаар) чоруткаш, деткимче алыр турган. Бо чорулга эрткен соонда, чүгле ынчан хоойлуну император күштүг болдуруп, ат салыр чораан.

Хаанныг Россия үезинде Күрүне Ду-мазы чүгле дөрт чыыштыг турган. 1917 чылда чуртка Октябрь революциязы болган соонда, баштай советтик Россия-га, а ооң соонда ССРЭ-ге янзы-бүрү деңнелдерниң Советтери ажылдап, чурттуң хөгжүлдизинге улуг үлүг-хуузуун кириген.

Амгы Федералдыг Хуралдың тургузуун хаанныг Россияның төлээ-лекчилер органындан хоолгалап алган деп болур бе?

Ийе, демейлешкек чүүлдер бар. Чүгле амгы парламентиизиниң ийи палатазын – Федерация Чөвүлели биле Күрүне Дума-зын Россия Федерациязының Федералдыг Хуралы хаара тудуп, демнештирип турар. Күрүне Думазынга (адаккы палатага) хүлээп алдыган федералдыг хоойлулар база-ла Федерация Чөвүлелиниң (үстүкү палатаның) деткимчезин алган соонда, чүгле ынчан Россияның Президентиизини оларга ат салыр.

Федерация Чөвүлелиниң кежи-гүннеринче Россияның субъектилериниң төлээлери кирип турар, а Күрүне Дума-зының депутаттарын чон соңгуур.

Бо чайын Күрүне Думазының алды-гы чыыжы ажылын доозар, а сентябрь айда чедиги чыыштың депутаттарының соңгулдалары чуртка эртер.

Дээди Хурал Федералдыг Хуралы-биле кады ажылдажылганы кандыг хевирге чорудуп турарыл?

Дээди Хуралдың амгы ийги чыы-жы элээн каш федералдыг хоойлулар төлөвилелин ажылдааш, Күрүне Думазы көөрү-биле чоруткан. Оларның аразында деткимче алган хоойлуус бар.

2014 чылда Федерация Чөвүлелинге Тываның хуннери болуп эрткен. Ооң ажы-лынга ТР-ниң Чазаның кежигүннеринден аңгыда республика парламентиизиниң де-путаттар бөлүү киришкен. Москвага ол чу-гула ажылдарның түңнелинде Федерация Чөвүлели Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдизиниң дугайында доктаалды хүлээп алган. Амгы үеде тыва Чазак-биле ооң боттандырылгасы дээш, ажылдап турар бис.

Республика парламентиизини Күрүне Думазының депутаты Лариса Шойгу-биле бир демниг ажылдап турарывысты база онзалап демдеглекседим.

Тываның Россия-биле баштайгы демнежилге Россия империязының IV Күрүне Думазының ажылынын

үезинде эгелээн. Ынчалза-даа Октябрь хувискаалының соонда чуртка тургус-тунган ниитилел-политиктиг нарын байдалдың уржуу-биле Россияның Тывага камгалал-хайгааралы кошкан. Ооң түңнелинде Тыва бодунуң бот-догуннаан күрүнезин тургузар ужурга таварышкан.

Бир эвес тыва парламентиизинге хамаа-рыштыр алыр болза, ол бодунуң төөгүзүн 1921 чылдың август 15-те Бүгү-Тываның Тургузукчу хуралындан эгелээн деп чу-гаалап болур. Ол хун делегей кырынга чүгле чаа Таңды-Тыва Улус Республика үндезилеттинип тургустунган эвес, а Тываның эң баштайгы үндезин хоойлузу – Конституциязы база хүлээп алдыган.

Тыва парламент, шынап-ла, солун төөгүлүг. Ол бодунуң хөгжүлдизинде бот-догуннаан чадазы-биле Россияның регионнарда парламентиизинден ыл-галып турар. Ындыг бадыткал-биле чөпшээржеир силер бе?

Тываның парламентиизини Россияда эң баштай тургустунган хоойлужудул-га органнарының бирээзи. Ол бодунуң бирги парламентиизини – Улустуң Хуралын (ону 1923 чылда Улуг Хурал кылдыр эде адаан) ТАР үезинде тургускан. ТАР-ның бирги Конституциязы, мырыңай ССРЭ безин тургустунмаанда, хүлээп алдын-ган.

Тыва эгезинден-не парламент хевир-лиг республика кылдыр үндезилеттинген. ТАР үезинде Улуг Хурал (парламент) – бүгү кожуннарының съездизи болуп, чуртка дээди эрге-чагырганы тудуп тур-ган. Ооң хуралдарының аразында Улуг Хуралга соңгудар Биче Хурал (биче пар-ламент) ажылдап турган.

Улуг Хуралдар ТАР-ның бүгү талалыг хөгжүлдизинге канчаар-даа аажок улуг рольду ойнааннар.

Улуг Хуралдың эрге-хүлээл-гелеринче кандыг айтырылгалар кирип турганыл?

Тускай эртемниглерниң санап ту-рары-биле алырга, ТАР-ның Улуг Ху-ралы Конституцияны бадылаар база аңаа өскерилгелер кириер, чурттуң иштиги болгаш даштыкы политиказын тодарадыр, Биче Хуралдың кежигүннерин соңгуур, ТАР-ның Чазан томуйлап тур-гузар дээш, өске-даа күрүне чергелиг айтырылгалары харыылап турган.

Улуг Хурал чылда чаңгыс катап, а Биче Хурал чылда чаңгыстан эвээш эвес чыгып, хуралдап турган. Хуралдар эрге-чагырганың дээди органнарының доктаал-саавырларынга удурланышкак тус чер доктаалдарын күш чок болдуруп эргелиг турганнар.

ТАР-ның Улуг Хуралының депутатта-ры чогуур арга-дуржулга чок болза-даа, демей-ле күрүне айттырылганын чогумча-лыг шиитпирлеп шыдаан. Олар аңгы-аңгы чылдарда үениң негелделеринге дүүштүр аныяк күрүнениң хөгжүлдизин магады-лаар кол хоойлуларны хүлээп ап турган-нар. Ол үелерде Тываның сайзыралынга, ооң иштинде парламент тургузуушкунун-га, совет арга-дуржулганы калбаа-биле ажылдап турганын айтыр бодай-дыр мен.

Тыва ССРЭ-ге каттышкан соон-да, тыва парламент бодунуң хөгжүл-дизинде солун орукту база эрткен...

Тыва ССРЭ-ниң составынга эки ту-ра-биле каттышканының соонда, ТАР-ның Биче Хуралын Тыва Автономнуг областың ажылчын чонунуң депутаттарының об-ласть Соведи кылдыр эде организас-таан. 1961 чылда Тыва Автономнуг область Тыва АССР болу бергенде, ав-тономия Дээди Советтик болу берген. Совет үеде республиканың аңгы-аңгы деңнелдериниң Советтери Тываның хөг-жүлдизинге улуг үлүг-хуузуун киригеннар.

Демниг Тываның парламентиизин бодунуң чаа төөгүзүн кажан эгелээн

деп санап болурул?

ССРЭ буступ дүшкен соонда, ийи чыл эрткенде – 1993 чылдың декабрь айда тыва парламент хөгжүлдизини төөгүде чаа арынны ажыдып, үшкү «тынышты» алган деп болур. Ол күзүн Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентиизиниң) бирги чыыжының соңгулдалары эрткен.

2002 чылда Тыва Республикага ийи палаталыг Улуг Хурал тургустунган. Ол Төлээлекчилер палатазы биле Хоой-лужудулга палатазындан тургустунган турганын улуг улус эки сактыр. 2010 чыл-да эрткен референдумнуң түңнелдери-биле Улуг Хуралды хаап дүжүргөн. Ол үеде катап-ла чаңгыс палатага үндезилеттинген Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентиизини) тургус-тунган.

Тыва парламентиизиниң амгы чыыжының дугайында кысказы-биле таныштырып көрүңерем?

Республиканың хөгжүлдизин, шынар-лыг чаа хоойлулар чогаадылгасы дээш демниг ажыл, соңгукчулар мурнунга хун-бүрүде харысалгалыг чорук ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентиизиниң) бирги-даа, ийиги-даа чыыштарының ажыл-чорудулгазының кол негелдези болу берген.

Амгы парламентиизинде 7 комитет тургус-тунган. 32 депутаттың чүгле 9-у доктаа-мал акша-шалыңыг байдалда ажылдап турар. «Чаңгыс демниг Россия» биле «Чөптүг Россия» партияларның фрак-циялары парламентиизинде тургустунган. Дээди Хурал Россияның элээн каш пар-ламентиизини, а ол ышкаш Моолдун Увс аймактың Хуралы-биле кады ажылда-жылга дугуржулгаларын чаргаш, оларны чедишкенин боттандырып турар. Тыва парламент чүгле 2015 чылда 111 хоойлуну хүлээп алган.

Дээди Хуралдың эргелери хөй та-лалыг болгаш калбак деп чүвени дем-деглексеп тур мен. Чүгле Тываның Конституциясында безин 25 айтырыгны парламентиизиниң эргелеринге хамаарыш-тырган. Ындыг турбуже, күрүне эрге-чагырганың хоойлужудулга органының ажыл-чорудулгазының кол угланышкы-ны – хоойлу чогаадып ажылдаары болур. Хоойлу-дүрүм чогаадылгасы кижиниң эрге-ажыктарының, ооң кадыының камгалалының, амыдыралының деңнелин экижидериниң айттырылганын мурнады көрүп турар.

Республиканың хөгжүлдизин дээш ТР-ниң Баштыңы Ш. Кара-оол, Дээди Хурал база Чазак демниг хөдөлүп ту-рарын чон көрүп, аңаа бедик үнелелди берип турар.

Чоннуң ындыг деткимчези бистиң үре-түңнелдиг кады ажылдажылгавыска улуг үнелел болур. Шынап-ла, чуртувус амыр эвес социал-экономика хөгжүлдизинде чурттап турза-даа, Дээди Хурал ТР-ниң Баштыңы база Чазак-биле улам сырый харылзаалыг ажылдап турар. ТР-ниң Баштыңы Ш. Кара-оолдун Чазак кежигүннери-биле тыва парламентиизиниң янзы-бүрү ажылдарында доктаамал кир-жилгези чаагай чаңчыл болу берген.

Дээди Хурал биле Чазактың Чөвү-лелдериниң каттышкан хуралдары квар-тал санында эртип турар. Аңаа рес-публика амыдыралындан чугула айты-рылгалары чугаалажып турар бис. Ша-к ындыг кады ажылдажылга чүгле эки түңнелдерге чедирип турар. Шынап-даа болза, Тываның күрүне эрге-чагырганының дээди органнарының мурнунда чаңгыс ниити сорулга турар – ол дээрже рес-публика хоойлуларынга быжыглаттыган экономика хөгжүлдизиниң хөгжүлдизин.

Мээң айтырылгаларымга делге-реңгей харыы бергенин дээш, чет-тирдим, Кан-оол Тимурович!

Юрий КӨК-ООЛ чугаалашкан.

УРАН ЧҮҮЛЧҮ БАЙЫРЛАЛ

Сүт-Хөлдөн 80 харлыг
Н.Ч.Ховалыг ырлап тур.

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында). кыска ынакшый бээр. Шулбус ону кадыр-кашпал сыннарлыг тайга кылдыр хуулдурупкан. Уруг муңгарааш, Саянның куспаанче ак-көк хем бооп ага берген. Ынчалдыр Саян дагларынга бүргеткен ак-көк хемниг Тыва деп чурт тыылган. Бо чараш тоолчургу чугааны Бии-Хемниң балерина кыстары уран хореографияның күчү-күжү-биле тааланчыг ойнап күүсеттилер. Улаштыр чалыы кысчыгаш «Тыва чурту — чараш оран» (сөзү К.Натпий-оол, аялгасы А.Иомужап) деп ырлап үндү. Тыва дугайында бии-хемчилерниң бир баг болган ханы уткалыг оюнунуң чаражы!

А көрүкчүлөр чапсар аразында база-ла: «Чок, Бии-Хем тиилээр-дир» — дижи берди.

Сценада ак кадарларлыг аңгы-аңгы нацияларның чоннарын төлээлээн Кызыл кожуунуң бот-тывынгар артистери. Тыва улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестри, орус улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестри орус — совет — тыва ырларның попуризин чаңгыс тыныш-биле күүсетти. Хор талазы-биле Кызыл кожуун коргунчуг удурланыкчыларның бирээзи болдур ийин. Тиилеп-даа шаг болган.

олурзумза-даа, оон мурнунда тиилеп турган шыырак кожууннар барын бодап келгеш, элекке түннел үндүреринче далашпас бодап алдым.

Улуг-Хем кожуун. «Игил самы» деп Алена Донгур-оолдун тургускан танцызын Айна Лапчаа кайгамчык чараш күүседирге, игилчилер ансамбли (удуртукчузу Сергей Сотпа) аңаа

Алексей Кол (Тожу).

улажыптарга, ону кижик сөс-биле канчаар дамчыдар боор, уранчыг-ла-дыр. Ниитизи-биле улуг-хемчилер концертинин сюжетин К-Э.К.Кудажының «Уйгучок Улуг-Хем» деп тетралогиязынга үндөзилеп (кара, кызыл, мөңгүн, алдын томнар) тургусканын чогаадыкчы тывыш деп үнелекссээр-дир мен. Хөлегелер театрының, уран сөстүң, тыва улустуң ырларының, аас чогаалының, хореографияның, хөгжүмнүң байлак аргалары-биле эрги, чаа Тываның төөгүзүн олар «чурул» көргүстү. Концерттин режиссер-

«Үнү чок кино» деп каттырынчыг көргүзүү-биле, чаа-хөлчүлөр ыраажы кыстары-биле, тес-хемчилер дуруялар болуп хуула бээр ынакшааннарының танцызы-биле, өвүржүлөр тыва оюннары болгаш аас чогаалы-биле, тожулар профессионал артистерден ажыр уран номчулганы күүсеткен Алексей Кол-биле (Э.Мижит «Сүбедей»), барыын-хемчикчилер бичи балериналары-биле, мөңгүн-тайгажылар кайгамчык салым-чаяанның чолаачылары-биле хамыкты кайгатты. А бай-тайгажылар «Мен — тыва мен» деп ырны хор-биле ырлай бээр, залга олурганнар шупту бут кырынга туруп келген болдур ийин.

Түннел сөс. Бо фестиваль Тывада хореография эки сайзырап турарын бадыткады. Аът танцыда кол маадырывыс болуп турары бир талазында чоргааранчыг, чараш-даа, аътка ынак тывалар ону таалап көөрүвүс шын; ийи талазында коллектив бүрүзүнүң танцызы-ла аът азы аъттар дугайында боорга база бир хөктүг апаар де. Өскээртен келген аалчы көөрге, шупту чаңгыс хепке куткан ышкыш апаар эвес ирги бе. «Кадалыр» дээр болза, четпестер бар. Дириг хөгжүм читкен-дир деп болур. Мөңгүн-Тайга биле Чаа-Хөлдүн бот-тывынгар артистери баянга ойнаарга, тааланчыын көрүңер даан. Фонограмма ырлап турар кижилерниң үнүн басып турары харааданчыг. Хөйүнүң ырының күүселдезинде ол-ла ырлар катаптап турарын эскербес аргажок. Тыва улустуң ырларынга-ла даянып, хорну тургузуп турар. Композиторларывыс ону кичээнге алыр-ла боор. 30 минута чедишпейн

Оларны кириштирип алыры-биле сценарийин таарыштыр тургузуп ап болур-ла турду ыйнаан. Кайы-даа коллективти алырга, хеп каасталгасы дыка-ла чараш. Ылаңгыя национал хептерни кижик чарашынып мага ханмас.

Ниитизи-биле алырга коллективтер программазын темага дүүштүр тургусканы тода, сцена культуразы каш чылдар бурунгаар турганы-биле деңнээр, көскүзү-биле бедзэн, ол бистиң культура ажылдакчыларының кызымаккай ажылының үре-түннели дээрзин демдеглевес аргажок. Ол ышкыш удуртукчуларның кичээнге, деткимчези, сагыш човаашкыны дыка-ла улуг рольдуг. Бо талазы-биле кожууннарның удуртукчулары коллегаар Мergen Кыргысович Анай-оолдун үлегерден алыңар. Коллективи дээш сагыш аарып чоруп турганы хилис бар-бааны ол-дур. А көрүкчүлөргө хамаарыштыр алыр болза, дыка-ла идепкей чок тур бис. Чаңгыс чер-чурттугларын азы салым-чаяанның күүседикчини деткип, хей-аът кирип, оода адыш часкаарын безин херекке албас. Кижиниң сагыш-сеткилиниң байлаа азы

Сүт-Хөлдөн А.С.Ондарны өөреникчизи Анига Онда

Чазактың болгаш бодумнуң нээмден өөрүп четтиргени илередип тур мен. Бо-ла хевыдык сагылгаларлыг, бир дем чоруур болзувусса, Тыва мөңгө артар. Кайгамчык сал чаяанның чонувуска чоргаарнып, оларның ыры-хөмө-дыңнааш, өөрүшкүдөн харгып, карак чажы бүлдеш дичонувус ол хире талантыг Ол-ла хевээр бурунгаар, Тыва удуртукчулуктуң мындыг чы

Өвүрдөн аас чогаал бөлүү.

хирелии мыя оон безин илден апаар ышкыжыгай.

Апрель 23. Кежээкиниң 6 шак. Тиилекчи кайызы ирги дээрзин билип алыксаан хей чон зал долу. Манаанывыс үе-даа келди-ле.

Башкарыкчы сценаже ТР-ниң Баштыңы Шолбан Кара-оолду чалапты.

— Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым, кежээкиниң мендизи-биле! Улустуң байырлалы апарган фестивальды ийи хүн дургузунда сонуургап көрүп, киржикчилерни деткип турарыңар дээш, а киржикчилерге уран чүүлге бердинген чорууңар дээш өөрүп четтиргенимни Тываның Чазаның болгаш бодумнуң өмүнээмден илередирин чөпшээрер көрүңер. Тыва кижиниң сеткил-хөөнү кайгамчык. Көрүңер даан, ийи хонук дургузунда орта удуп, дыштаныр хамаанчок, орта аштанып-чемненип-даа турар чүве ирги бе деп бодаар-дыр мен, фестивальдың киржикчилеринге хамаарыштыр аан. Уран чүүл, ыры, чогаал дээнде мындыг маадырлыг чоннуг бис. Эң-не кол күжүвүс — Тыва-выска ынаавыс, чер-чуртувусту, өгбелеривистиң езу-чаңчылдарын хүндүлөп билиривис. Ону бо фестиваль бадыткап турар. Кайгамчык мерген угаанның өгбелерлиг чораан аас-кежиктиг чон бис. Оларга кайгамчык хүндүткелинер дээш, оларның арттырып каан чараш езу-чаңчылдарын утпайн сагып чорууруңар дээш, Тыва

сөстөрүн көрүкчүлөр дем адыш часкаашкыны-биле хүл алды.

Байырлыг хөгжүм соон Шолбан Валерьевич Кара-оол тиилекчилерге шаңналдарны тасып эгеледи. Фестивальдың дипломантылары: 1-ги чергени Ак-Довурак хоорайның чогадыкчы коллективи чаалап алды (40 муң рубль); 2-гизинде Кызыл кожуун (30 муң рубль); 3-күзүн Чеди-Хөл кожуун (20 муң рубль) Фестивальдың лауреаттары. 1-чергени Чөөн-Хемчик кожуунда (100 муң рубль); 2-зи Тыва кожуунда (70 муң рубль); 3-Эрзин кожуунда (50 муң рубль) Дээди шаңнал — Гран-при Улуг-Хем кожуун чаалап алды (300 муң рубль). «Көрүкчүлүк сонуургалы» деп тускай шаңнал Сүт-Хөл кожуунуң чогаадыкчы коллективи төлөтпиг болган.

ТР-ниң культура сайыды А.Тамдын номинациялар аайы-биле шаңналдарны тывысты Дараазындагы XXVIII улус чогаадылга фестивалына улаш чаракчы деп байырлаштырар. Улусчу чогаадылга бажыңың даштынче үнүп келиривиски кижиниң хөйү кымыскай өөндү биле дөмей. Чурукка тырттырылган, байыр чедиришкен, кусташкан, байырлашкан... Чонну байырлалы ындыг болбайн аан.

Светлана БАЛЧЫ
Владимир ЧАДАМБАНЫ
тырттырган чурукта

Барыын-Хемчиктин балериналары.

Хөйүнүң ыры «Тооруктуг долгай таңдым». Дирижеру Айгуль Оюн. Улуг оркестр биле хей кижик составтыг хорну ол хуулгаазын, күчү-күштүг илбичи дег, чараш дурт-сыны, ээлгир холдары, мага-боду-биле «чагырарга», ынча хөй кижик чаңгыс кижик дег демниг ырлап турарын канчап магадавас боор. Зал адыш часкаашкына-ры-биле часты берди. «Хүреш», «Тевек» деп танцыларны оолдар ойнап турда чаражы!

Көрүкчүлөр: «А, богда, ам аайын тыппастап кагдым, та кайызы тиилекчи болур ийик, жюриге шийтпир үндүрери-даа бергедзэн-дир оол!» Мен база иштимде оларга каттыжыксап

сценаризи Аржаана Доспан моон соңгаар-даа солун ажылдары-биле көрүкчүлөрин өөртү бээр дээрзинге чигинмес-тир мен. Ховар салым-чаяанның уран чүүл ажылдакчызының сылдызы чыраан деп бүзүрелдиги-биле чугаалап болур.

Улуг-хемчилерниң оюнунуң соонда тиилекчи кайы кожуун болуруп дээрзи ылап тодарап келди эвеспе. Бо коллективтин соонда оон артык солун концерт ам болур дээр болза, бүзүрээр кижик ховар-ла боор.

Апрель 23. Фестивальдың ийиги хүнү. Допчузу-биле чугаалаарга, сүт-хөлчүлөр цирк көргүзүлгери-биле, чөөн-хемчикчилер

баар дээш ындыг чүве ийикпе, күүседикчиниң-даа, чогаалчының-даа, композиторнуң-даа адын чарлавастап калганы элдеп. Чараш аялгалар дыңалып кээр, а ол кымныыл дээрзи билдинмес артып каар. Уран номчулгаш шуут ховартаан, хөй нуруузунда көжеге артындан номчуп турар.

Өөрүнчүг чүүл — тыва эрлеривистиң идепкейи бедип, оларның аразында салым-чаяанныңларның саны чылдан чылче он-ону-биле немежип турары-дыр. Ынчалза-даа концерт чалаң эрлерден тургустунган, а херэзжен бот-тывынгар талантылыгларны херекке албайн баар болза база эпчок апаар.

ДЕМНИГ АЖЫЛДААЛЫҢАР

Апрель 26-да Чернобыльдың
атом электростанция-
сында (АЭС) авария бол-
гондан бээр 30 жыл эрткен
атом энергетиканын
өзүндө болбаан улуг хай-
татпал 1986 чылдың апрель 26
күнү төрөлгөтөннүн төөгүзүнчө
сөздө кирген хүн. ССРЭ-нин
берген улуг атом электростан-
циясы Чернобыльдың
жүмүш чонун орнукшудуп,
оройнай чүс муң хамаатынын
өздөй аарына улуг когарал-
ды берген. Оон бээр ону
саламаттык информация чеп-
теринге «Чернобыльдың
тавы» деп адаар апарган.
Чернобыль авариясы ССРЭ-ге
политиктиг багай салдар-
болушкун болган.

АЭС-тиң дөрткү энергоблогун болган частыышкын соонда, тайгы хуннерде, долгандыр 30 метр радиус девискээриниң ттакчы чону бажыңнарын каарга таварышкан. Өрттенген ктордан радиоактивтиг булут тып келгеш, Украина, Россия, орусия база Европаның искээринге чаапкан. Черно-тыга болган хай-халаптын уундан когарааннарны чыл сада бүгү делегей сактып турар. Хай-халапты Хиросима биле асаки хоорайларга болган частыышкыннарга дөмейлеп р. Аварияны узуткаар ажилга киришкен маадырларның етишкени-биле хай-халаптың когаралын звээжеткен. Озал-актың уржуктарын чайладыр лдарга 800 муң хире киж ишкен, оларның 300 муңу ацияның өлүмнүг хоразын н.

жүхүнөнде Кызыл хоорайның
уннар чөвүлелинің учедун
ернобыль авариязын узут-
рынга киришкен 8 чаңгыс
чурттугларывыс бар. Ол
дырларның бирээзи ИХЯ-ның
уну, майор **Виктор Петрович**
ёдов-биле чугаалажыр арга-
болдум.

– Чернобыль авариязын
тпкаар ажилдарга киржири-
е канчап ынаар чорупкан
ер, Виктор Петрович?

- 1987 чылда Сибирь шериг
тунуң химиктиг полугунуң сос-
тубиле ынаар чорупкан мен.

Ол үеде чуртка нарын байдал тургустунганындан курлавырда-офицерлерни ынаар чорудуп турган. Кызылдан 8 киж и аңгы-аңгы үелерде барып киришкен бис. Мен 1987 чылдың август 1-ден ноябрь 3-ке чедир ол ажалга кириштим. Кылыр ажылывыс — дезактивация. Ол дээрге радиоактивтиг бүдүмөлдер-биле хораннанган девискээрни (бажыңнар, хөзүндүвурак, үнүштер, эт-сеп...) арыглаары.

— Силерни ол коргунчуг авария болган черже чорударда, ында хоралыг деп сагындырган бе?

— Ийе, сагындырган. Тускай камгаланыр маска кедип алыр, ону 3 шак болгаш-ла солуур. Бөлүктү баштаар кижиге карта берип каар, ында кайда, кайы хире хоралыг радиоактивтиг айыыл барын көргүзүп турар. АЭС-тиң девискээринге дезактивация ажылдары 3 шактан көвүдөөс ужурулуг. Кижү бүрүзүндө чежерентген алганын көргүзөр (рентген накопитель азы дозиметр) тускай херексел турар, ол радиоактивтиг айыылдың хемчээли 12-ден ажарга-ла, дедир чандырыптар.

— Хоралыг черже чорударга, ойталаар арга турган бе? Азы дужаал-биле албан чоруур турган бе?

— Мен ол үеде коммунист турган мен, кандыг-даа чугаа чок. Авария соонда баштайгы үелеринде шеригге хүлээлгезин эрттирип турган көңүс аныяк оолдарны чорудуп турган болза, ылаңгыя аныяк кижилерге келир үеде оларның каш салгал дамчыштыр хоралыын билгеш, сөөлзүредир 30 хардан өрү на-зылгы кижилерни ынаар чорудуп эгелзэн.

— Кайы хире коргунчуг-дур?

— Ээн кагдыгган хоорай, суурлар. Авария болган АЭС-тен ырак звесте Припять хоорайның 45 муң курттакчы чону бажыңбалгадын каапкаш чоруй барган. Бажыңнар, школалар, уруглар садтары, садыглар... шупту ээн кагдыгган. Ону көөрү коргунчуг. Кижилер чүглө кедип алган турган идик-хеви-биле, шупту чүвезин каапкаш, чүнү-даа албайн чоруй барган. Азырал дириг амытаннарын безин албас турган. АЭС-ти

долгандыр 30 км девискээрге арга-ыяш, агаар-бойдус шупту өлүгленген, чаңгыс-даа дириг чүве көрбөс сен. Парктар, садтарда ыяштар баштарында олурар куштар-даа чок. Чүгүл бир солун чүүл, бир станция чаны-биле эртип чыткаш, каарганнар көргөн бис, ол куш радиоактивтиг херелдерге алыспас болганы ол ирги бе. Курт-кымыскай аразындан чүглө тараканнар читпээн боор, кайгамчык.

— Чернобыль соонда кадыңар кандыгыл?

— Чүглө диштерим үүр-мектелип үрелип калган. Диштериңер чоорту үрелип, баксыраар деп сагындырып турган чүве.

— Мындыг хоралыг ажил-
га маадырлыг киришкениңер
дээш, кандыг чиигелделер ап
турар силер?

— Кадыкшылга хоралыг ажилга ажилдап турган дээш, ай санында компенсация акша база коммунал-чуртталга төлөвирлеринге 50 хуу чиигелделиг мен.

— Чернобыль авариясының болған чылдагааннары янзы-бүрү: бирээде, кижилерниң харыысалга чок чоруу; ийде, техниканың сайзыраңгай эвезинден деп догааштырып турар. Силер чүү деп бодаар силер?

— Мен харысалга чок чорук деп бодаар мен. Дөрткү реакторнун аварийлиг хоралыг объектилерин хөөржүдөр чевегни белеткеп албаанындан бо хайхалап болган деп бодаар мен.

— Бодуңарны таныштырыптар силер бе, Виктор Петрович.

— 1957 чылда Бай-Хаак суур-
га төрүттүнгөш, школаны аңаа-
дооскаш, Кызылдың башкы ин-
ститутун бот өөредилге-биле
дооскан мен. Тываның Иштики хе-
ректер адырынга ажылдааш, 2000
чылда хүндүлүг дыштанылгаже
үндүм. 2007 чылдан бо үеге чедир
Кызылдың № 15 лицейинде ажыл-
агый талазы-биле директорнун
оралакчызы болуп ажылдап тур-
мен. Бүгү назынымда шеригжит-
кен адырга ажылдап чораан ки-
жиге уруглар-биле ажылдаары со-
лун-даа, харысалгалыг-даа-дыр

Ийи кыстыг, 4 уйнукут мен
Олар шупту Красноярск хоорайда
амыдырап-чурттап чоруурла.
Чернобыльга ажилдап турган кол-
легам Владимир Владимирович
Семенов-биле бүгү назывыыста
эдержип чор бис. Ол Чернобыльче
ийи удаа чораан кижиге. Влади-
мир Владимирович база Иштики
херектер шугумунга ажилдап
чораан халажылгада подполков-
ник. Хостуг уелеривисте үргүлчү
ужуражып, кады балыктап, аңнаар
чанчылдыг бис.

Чыл санында апрель 26-да Чернобыль АЭС-ке болган аварияны чайладыр ажилдарга киришкен маадырларывыска. Кызылдың социал политика департаментизи, Иштики херектер яамызы, Хоочуннар чөвүлели сагыш салып, байыр чедирер чаңылдыг. Бо чылын апрель айда Чернобыльдың 30 чылдаанынга тураскааткан делгелгелер, класс шактары, аныяктар акциялары база спортчу маргылдаалар дээш янзы-бүрү хемчеглер эрттирер көрдүнгөн.

Алдынай СОЯН.

Амгы үеде ТР-нің Иш-тики херектер ямызының муниципалдар аразында «Чөөн-Хемчик» килдисте 4 назы-хар четпээн уруглар инспекторлары ажилдап турар. Оларның профилактиктиг учедунда 82 уруг база 109 берге байдалдыг өг-бүлө бар. Шакындыг ада-иелер-биле назы-хар четпээн уруглар инспекторлары, участок төлээлери база иешаштарның эрге-хоойлузун камгалаар албан черлери сырый харылзаалыг профилактиктиг ажилдарны кылып чорудуп турар. Доктаамал профилактика ажилын кылып чорутканының түннелинде хайгааралга турган ада-иелер болгаш уруглар эки талаже эттинген. Оон аңгыда ажи-төлүнгө чедир сагыш салбайн турар ада-иелерни кезээки үнүүшкүннер үезинде немей илереткеш, учетче кирип турар.

Профилактиктиг ажилдар чоруттунуп турза-даа, назы хар четпээн уругларның киржилгези-биле болган кемниг херектер саны 2016 чылдын дугаар кварталының түңнели биле эрткен чылга бодаарга 20 хуу көвүдээн. Назы-хар четпээн уругларның үүлгеткемниг херектерин түңнел көөрге, колдуунда-ла оор кем херээ, хөй кезии сотталыг теле фоннар-биле холбашкан. Очүл дээрге, өөреникчилер аартеректиг сотталыг телефоннарын школаже ап, боттарыны өнчү-хөреңгизинге хумага чо боол, бир-ле черге хайгааралчокка арттырап кааш, оорладып турары харааданчы. Ынчангаш хүндүлүг ада-иеле болгаш башкылар, ажы-төлд бодунуң өнчү-хөреңгизинг камныг, хумагалыг болурун еске кижиниң эт-севинге дээр болбас деп чүүлдерге өөредип профилактика ажылын хүнүнне чорудуп турар болзувусса оор кем-херээ эвээлчеп болу дээрзинге идегээр-дир бис.

Бистиң ажылывыста эң-дүвүренчиг айтырыгларны бирээзи — «ыт ишпес ажы суу» арагаже аныя иелерни сундугуп турары. Шак-ла бичүүлдү болдурбазы-биле янзы-бүрү аргалары ажылгап аныяктарны ажылга хаар.

тудуп, профилактика ажылын
деңге чорудуп турар бис.
Кежээки үнүүшкүннер үезинде
ие-чаштар хоойлузу камгалаар
албан черлериниң бир-бир
төлээлери берге байдалдыг,
арагаже сундуга берген аныак
иелерге боттарының амы-
жуузунда арга-сүмени берип,
ажык чугааларны кылганывыс
соонда, берге байдалда ту-
руп турар хөй ада-иелерни
арагадан эмнээн. Олар амгы
үеде ажылда тургустунган,
назы-хар четпээн уруглар
инспекторларының профи-
лактиктиг учедундан оларны
ужулган. Бо чүүл — бистин
демниг ажылывыстың түңнели

Уруғларны бичиизинден тура шын кижизидер болзувусса, олар келир үеник телептиг кижилери болуу өзер дээрзи билдингир Бистиң келир үеде өзүп олулар анык-өскеннеривиске ажа-төлүвүске кижизидилгел ажилын бир-ле дугаарында ада-иези күүседири чугула Кижизидилге болгаш быжы хайгаарал чоғундан корум-чурум, кем-херек үүлгедип турарназы четпээн уруғларның санын хүнден хүнче көвүдөп турары хомуданчыг.

2016 чылдың 1 дугаар кварталдың түңнели-биле иштиги черектер килдизинче шупту 863 назы-хар четпээннеряныз-бүрү чылдагааннар-биле кирген. Оларның аразында «Чөөн-Хемчик» муниципалдар аразында килдисче 107 урук кирген. Бо саннарның хүнде хүнчө көвүдеп олурары — энне дүвүренчиг айтырыгларны бирээзи болуп турар.

Ылчангаш ажы-төлүвүстү чаагай келир үези, чуртталгаз дээш бистер болгаш бичи чаш ажы-төлдүң эрге-хоойлузун камгалаар ажилдакчылар база ада-иелер «Демни сааскан теңе тудуп чиир» деген чоннуң үлөгөр домаанга даянып алгаш, демниг кижизидилге ажылын ам-да күштөлдирер болзувусса, корум-чурум, кем-херек үүлгедиги назы-хар четпээн уруглар санын эвээжээринге идегээр-дир би

Азияна ОНДАР
«Чөөн-Хемчик» муниципалитет
палдар аразында килдисти
назы-хар четпээн уруглар
инспектору.

ЧУНАР-БАЖЫҢЧЕ — ТАКСИЛЕП...

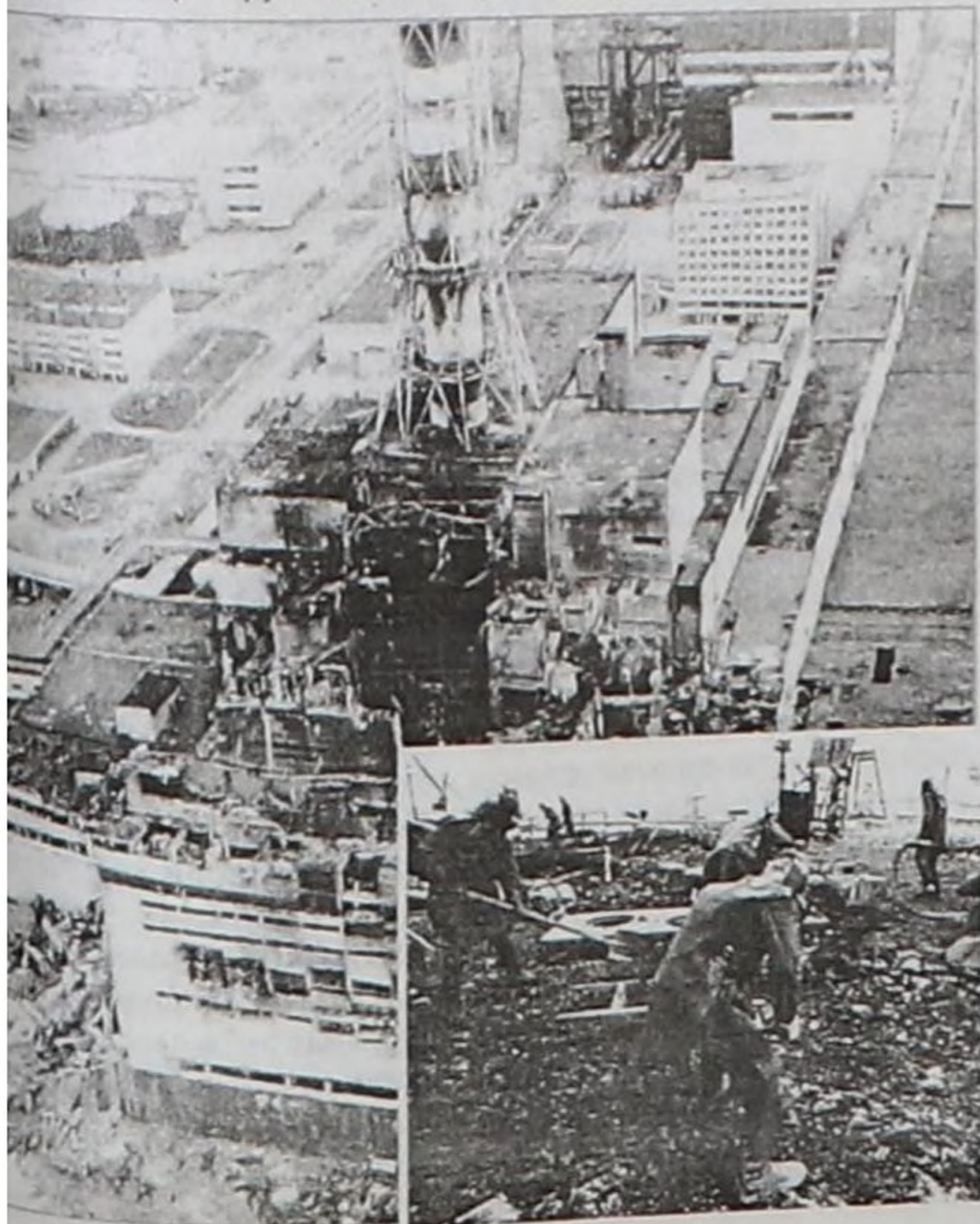
Тээлиге ССРСЭ үезинде 11х11 хөмчээлдиг, эр, кыс улустарга аңгылаан өрээлдерлиг чунар-бажың турган. Кожа турар Эр-Хавак болгаш Хөмчик сумуларда чунар-бажыңнарны кады санаарга, 3 чунар-бажың турган. Хоозураашкын-биле кады чунар-бажыңнарывыс ийизи тоймаглаттынган. Ам чоңуң бир чамдыызы боттары чунар-бажыңнарлыг, бир чамдыызы машиналыг Ак-Довуракче халыткаш чунуп алыр, а арткан кээзэ, бөдүүн улус, таксилеп, Ак-Довуракче четкеш, чунар-бажыңнап алгаш, дедир таксилеп кээп турар апарган. Тээли биле Ак-Довурак аразыга такси өртээ 200. Аай-дедир 400 болгаш чунар-бажыңның ачы-дузазының өртээ 100, ниитизи-биле 500 рубль хөрек. А таксилеп-даа шыдавас улус, кыргыңнар, ажил чок улус та канчаар аргастанып турар, кээргенчиг...

Мээң саналым – ында электри подстанциязы турган, ханаларының кылыны 80 см хире оран-саваны чунар-бажың кылдыр эде туткаш, чонну өөртүп көрзе...

Чогум шуут чунар-бажың чок деп болбас, үш чунар-бажыңның бирээзи бар: бир хүн эр улус, бир хүн херээжен улус чунар, хөй санныг чамашкыларлыг оран-сава. Ынчангаш чоңунң хөй кезии өскээр барып чунуп турар. Мээң арга-сүмемни Бай-Тайга кожуун чагыргазы, Хемчик сүмү чагыргазы чүү деп көөр ирги?

Санчы-оол САЛЧАК.

Тээли суур.

ЫРЛААРЫ ТААЛАНЧЫГ ЧОРААН

Ыры деп бир кайгамчык хуулгаазын чүүл бар-дыр бо. Хөрек-чүрек көдүрлүп, өөрзөнде база ырлаар сен, муңгарап баксыраанда-даа база ыры дузалаар. Ажыл-агый-даа кылып тургаш, айт-хөл-даа мунуп чорааш, химиренип-даа болза, ырлай бээр болгай бис. Мен бодум ырлай албас-даа болзумза, ырыны дыңнаарыңа кончуг ынак мен. Ылаңгыя 60-70 чылдарның лириктиг тыва ырларынын кезек-кезек болгаш-ла дыңнап алырымга, сагыш-сеткилимге дыка эки апаар. Ынчангаш-ла боор, Дүгүр-оол деп ырлаар артисти бир дугаар көргөним мээң сагыжымга кажан-даа уттундурбас кылдыр артып калган.

70 чылдарның эгезинде, ынчан Кызылдың медицина училищезинге өөренип тургаш, бир-ле катап эжим оол-биле ши көрүп чорупкан бис. Ынчан театр амгы филармония бажыңыга турган. «Хорагай идиктер» деп хөй кезиин ырлап чугаалажыр хөгжүмнүг ши чүве. Тыва дылче очулдуруп каан шининиң бир

дугаар көрүлдөзи болуп турган. Аныяк кыстың ролжон чаа дооскан аныяк артист Дадар Барыңмаа ойнап турган. Аныяк оолдун ролжонда — Дүгүр-оол артист.

Бир-ле дугаарында каракка илдиккен чүве, — ийи кижиниң хар-назынының ылгалы. Көрүкчүлөр дораан-на бижирежип чугаалажы берген, улуг кижини ойнадып каан деп. Бис база баштай кайгап олурдувус, элчогу-ла кончуг ышкаш болган. Чеже-даа гримнеп каарга, артистин назыны демей-ле билдинип турар. Ынчалза-даа кажан артизиви ырлай берген соонда, сүлдө-ле бо, шупту чүве уттундурган. Ооң тааланчыг хоюг үнү бүгү көрүкчүлөрни көңүс өске делегейге эдертип алгаш чорупкан, зал шип-шимээн-не барган. Шак ынчалдыр ши төнгүжеге чедир ол хуулгаазын делегейден үнмейн, чүгле артистин ырлаарын дыңнап, таалай берген орган бис. Ынчан Дүгүр-оол артисти, та кайы кожуунга улчуп чоруп турда, албан-биле сүрдүрүп эккелген чүве-дир. Чүге дээрге ол рольду ойнадыптар өске кижиге тывылбаан. Улуг артистерден ынчан Бады-Сагаан, Хүргүлек суглар

база ол шииге ойнап турган чүве.

Ши соонда чанып олургаш, эжимни көөрүмге, анаада-ла хөөрээр боду, ыт-дааш-даа чок, хандыр-ла боданып чоруур болду. «Че, ши кайы хире-дир?» — деп айтырымга, тура дүшкөш, чүгле бажын чаяр болду. Шынап-ла, кижиге ону сөс-биле чугаалап шыдавас, ону чүгле дыңнаар боордан башка. Кайгамчык-ла ырлаар артист болган.

Ол-ла ши болган хуннүң эртенінде базаарга кылаштажып чорувуста, элей берген фуфайка кеткен чудай берген кижиге уткуштур кылаштап келди. Көргөним-даа ышкаш, топтап көөрүмге, дүңгү артизиви бол-ла-дыр, кайгап калган бис. Бо артисти аныянда көргөн, дыңнаан эвес бис, бистиң ол дыңнап турар үевиште ол 40 хар ажа берген турган боор. Билир улустан дыңнаарга, бо артист аныянда ховар дээн көрүштүг чараш кижиге турган дижит. Чамдык улус ону улуг албан черинде ажылдап чоруур уруунга демейлээр боор чорду.

Бо хире талантылыг аныяк чараш артист канчап, кандыг

хайга кактырып, бо караңгы орукче тайып кире бергенил? Черле бо чуртталгада кижиге эскерип чоруурга, талантылыг артистер-даа, чогаалчылар-даа бо кара хайга эпти-ле алзыпкан боор-дур. Оларның улустан арай өске, шала уян сагыш-сеткилинде ирги бе? Черле ынчаш, кижиниң чуртталгазы каалама орук дег болур эвес, доткар-моондактар ыяап турар, ажыг-шүжүг-даа таваржып болур, хууда чогул бүтпээн ынак-шыл, кара адааргал дээр, черле чүү турбас дээр, ынчангаш кижиге амытан кандыг-даа салым-хууну көре берип болур.

Ынчангаш арага алзыпкан хөөкүйлөрни дораан-на куду басып, бактаарынче далашпайн, бо кижиге канчап мындыг салым эдилей бергенил, кандыг хайга таварышкан ирги деп баштай боданып көрээлиңер. Ол кижиге арагачы, хулиган кылдыр төрүттүнүп келбээн-не болгай, бистиң-биле бир демей, чон аразынга ниитилелдин төлү болуп өзүп, чурттап келген, ынчангаш чылдагааннарны база дилээр болза эки. Арагалаашкын социал байдалдан дорт-ла хамааржыр

дээрзин утпас болзувусса боор.

Мээң үстүндө бижээ «Хорагай идиктер» деп ни Кызылга көргүскөн соң Тываның шупту кожууннар база көргүскөн. Ол дугайы бир-ле катап телевизорга Дадар Барыңмаа артист сактып чылап олурду. База-ла көрүкчү артистин улуг назынын эски сымыранчып эгелээрге, «Дүне бо акый ырлай бээр болду деп бодаар мен деп чуга олурду. К-Э.Кудажы чогаалчы «Дүгүр-оол ырлай бээр, ломер черден дыңналып кижиге» деп чугаалап олурган дыңнаан мен. Оон ыңай улустуң «Почтачыга улаачы шаап турумда» деп ырызын даа, тыва-даа дылга ырлаадынаан улус ыглажы бээр дүң чүве. Ырыны сагыш-сеткил келир кылдыр чүректен кири ырлаптары ону күүс турар ыраажыдан кончу мааржыр. Мен бодум хуу бо хуннерге чедир Дүгүр-оол чедир ырлапкан кижиге чок санаар мен.

Дадар-оол САН-күш-ажылдың хоо...

“ОДАГЛАР” ЧЕРЛЕ ӨШПЕС БЕ?

2016 чылдың январь 8-те 03.00-04.00 шак аразында найысылалга Кочетов кудумчузунда бир бажыңның 25 дугаар квартиразына бөлүк аныяктарның арагалаашкынының түңнелинде кем-херек үүлгедишкени болган. Эзири элээн апарган оол эки танывазы уругну, ол уруг ынавайн, удурланы бээр, күжүн дөгөп тургаш (арнынче болгаш бажыңче 2-3 катап шашкан), күштөп-чазарлаан деп медээни Истелге комитетти дыңнаткан. Истелге ам-даа уламчылап турар болганда, аныяк оолга кандыг кеземче херээн оттурарын чүгле суд шийтпирлээр. Ынчалза-даа араганың хайындан 1995 чылда төрүттүнгөн, чаа-ла 20 харлыг оол бодунуң келир үеде чуртталгазын, ат-алдарын баксырадып алганын ам кээп медресе билип, бажын соктап тур боор. Ол чүгле бодунга эвес, а ада-иезинге кандыг аарышкылыг согугну кылганын минтип турарына идегеп каалыңар. Тус кем-херек үүлгедишкени хонуктап дужаап турар квартирага болган. Квартираның эзлерин административтик херекке оонап, республикада хоойлу езугаар доктааткан торгаалды төлээр дээрзи билдингир. Бажыңны хөлезилеп алган, кем-херек үүлгедишкенин кылган кижилер база буруудаар.

Ынчап кээр, кем-херек үүлгедишкенинениң одагларының эзлери акша-төгерики “ажылдавышаан”, а корум-чурум үүлгедишкенинени уламчылавышаан хевээр. Ол бүгү соксавайн турарын бодаарга, чежеге дээр тыртып болбас быжыг доң, шийт-пирлеттинмес айтырыг болуп артар ирги?

Хонуктап дужаар квартираларга хамаарыштыр Кызылдың 3 дугаар участок төлээлериниң полиция пунктузунуң “Башня” девискээринде Кечил-оол 1-9, Калинин 2-20 кудумчуларын харылаар участок төлээзи Седенбил

Каваа-биле чугаалаштывыс:

— Участок төлээзи боол ажылдаанымдан бээр 3 чыл ажып тур. Мээң девискээримде хонуктап дужаар квартиралар каа-т бажың бүрүзүндө бар. Аңаа кем-херек үүлгедишкенинени, оларның иштинде чийк, ортумак, аар кем-херектер удаа-дараа болуп турар. Бистиң талавыстан кем-херек азы корум-чурум болган квартираларга чедип, херекти бүрүткөп, херечилерниң өчүүн, кожоларындан тайылбырны алгаш, ону улаштыр истээр-биле истекчилерге дамчыдар бис.

Бо квартираларга колдуунда кожууннардан келген аныяктар, студентилер, 30 хардан өрү кижилер хөйү-биле чыгып, дүн, хүн дивейн, арагалап, подъезд долдур таакпылап, хөгжүмнү дааштыг ырладып, чанында чурттап турар кожоларына амыр-дыш бербейн турар. Олар аңаа чүгле “хөглүг үе” эрттирип алыр дээр, хөлезилеп ап турары кымга-даа чажыт эвес. Дааш-шимээн үндүрүп, хөй улустар чыгып болгаш хонуктап азы шактап дужаар квартираларга хамаарышкан хомудалдар, билдиришкенин кээр, Кызылдың мэриязының административ-техниктиг хайгаарал эргелелинче чорудуптар бис. Аар кем-херек үүлгедишкенинени болган соонда, бо квартираларның эзлери ону олчаан дужаавайн баарын эскерип болур.

Республикага хонуктап азы шактап дужаар квартиралар 2000 чылдар эгезинде тыттып эгелээн боор. Кажан хереглээн улус барда, квартираларның эзлери ону дужаап, акша-төгерики ажылдап алыр.

Мен бодаарымга, бо квартираларның эзлери, үндүрүг ин-

спекциязынга болгаш Кызылдың мэриязынга хуу сайгарлыкчы азы юридиктиг эргелиг кижилер кылдыр бүрүткөдип алгаш, дужаар болза, ол ынчан байдал чүгээртеп боор. Чүге дизе олар харысалгалыг апаар болганда, квартираларын кижизиг, чурумнуг кижилерге дужаарын кызыдар апаар. Хөй-ниити черлеринге корум-чурум үрээр, арагалап база хонуктап дужаар квартираларга чыгып турар кижилерни тырт-

тырып, моон мурнунда “Новый век” телеканалына көргүзүп турганын сактыр боор силер. Шак ынчалдыр оларны ыяттырар болза, дээршиг аргаларның бирээзи ол деп санаар-дыр мен — деп, ол чугаазын доосту.

Үндүрүг инспекциясында бүрүткеттинген өнчү-хөрөңг агентилелдериниң риэлторлары харысалгалыг болгаш дужааган квартиразын ийи шак болгаш хынап турар. Бир эвес хереклекчилер корум-чурум үрөп, дааш-шимээн үндүрүп турар болза, квартираны хөлезилээр дугайында керээзин күш чок кылып, оларны үндүрүптер эргелиг. Ол дугайында керээде айтып каан.

Амгы үеде бажың эзлери дугуруштурукчу чокка интернет четкизиниң социал арыннары таварыштыр азы көскү черлерге (автобус доктаар черлерге, садыг-саарылга төптеринге...)

азып каан чарлалдар таварыштыр хереклекчилерни тып алыр. Хоойлуну хажыдып, үндүрүглер төлээринден ойталап турар квартираларның эзлери азы риэлторлар чарлалдарга айтып турган телефоннарының дугаарларын хуннүң чыгыгы солуурун моон мурнунда айыткан бис. Ынчангаш оларны дилеп тывары амыр эвес. Интернет азы кудумчуда азып каан чарлалдар дамчыштыр хереклекчилер

оларны тып, шагын дугурушкан соонда, дүлгүүрнү алгаш, риэлторларга паспортун дужааптарга, сөөлгүлери оларны хынавас-даа, чүгле акшазын ап алырын бодаар. Олар квартираны хонуктап азы шактап дужааган дээр, керээ чарып албайн, үндүрүглер-даа төлөвейн, акша-төгерики ажылдап ап турар. Бо квартираларны эзлери хөй кезинде ипотека-биле садып алгаш, ооң төлөвиринге күш четпейн, мынчаар дужааган соонда, акша-төгерики ажылдап ап, кажар арга-биле чээлизин төлөп турар. Хоойлу езугаар ипотекага бажың садып алган хамаатылар өнчү-хөрөңгизин хөлезиге дужаап болбас ужурулуг. Ынчалза-даа бо талазы-биле хоойлу хажыдып турар кижилерниң саны кайы хөй.

Квартирага аар кем-херек үүлгедишкенинени болган соонда, ооң эзлери дужаавайн баар дээрзин участок төлээзи үстүндө айытты. Албан-биле дерзии өлүрүшкүн болган соонда, квартиразын дужаарын соксадыры база шын эвес. Акша ажылдап алыр дээр, квартираларның арын-нүүрүн уттупкан эзлери назы четпээннерге безин дужаап турар таварылгалар чаңгыс эвес удаа болуп турары хомуданчыг. Олар элээди уругларга кварти-

раны дужаап турда, боттары ажы-төлү карактарына кө келбес ирги бе? Ол дээр Тываның өзүп оран салгаларын бо хайлыг квартиралар чыгылып, арагалап, кем-хө үүлгедиринче ыдалап, дө турары ол-дур.

Ынчангаш хонуктап шактап квартира дужаап кижилер, риэлторлар-башыңгы демисежип, ону содыр үе келген. Бо квартиралар чылдың-на та чеже кем-хө үүлгедишкенинени бүрүткетти турар. Ону бодап кээрге бе коргунчуг.

Кызылдың мэриязының административ-техниктиг хайгаар эргелелин дыңнадып туры-биле, 2016 чылдың январь 11-ден март 10-га чедир хонуктап хөлезилээр квартиралар хамаарыштыр 31 билдирин кин болгаш дыңнадылгар кинген. Аңаа хамаарыштыр протоколду тургускаш, административтик херектерни отруп, квартираларның эзлери 9500 рубльге торгаалды оонап Профилактитиг беседалар түңнелинде 8 квартираның эзлери боттарының эки туразы-би чуртталга оран-савазын хонук дужаарын соксаткан. Ылап сөрип алыр болза, кандыг-даа ажы бурунгаарлап, бир-ле чедимче түңнелге кээр көрүп болур.

Ниитизи-биле алыр чүгле Истелге комитетинде аңгыда, хонуктап азы шактап дужаар квартираларга кем-херек үүлгедишкенинени дугайында медээлерни полиция албанындан алыр дээр болдунмас, бербес болду. Бо чидиг айтырыга үстүң албан черлери күш четпей турар болганда, хөй-ниити организацияларының, аныктар каттыжылыштарының харысалгалыг хамаатыларның киржилге-биле соксадып ап болурунун аргаз бар ирги бе?

Шончалай ХОВАЛЫ

ХАМААТЫ ТУРУШТУҢ ЧОГААЛЧЫЗЫ

«... чогаалчы кижиге төрөөн чонунуң эрге-ажыын камгалаар...»

(А.А. Даржай «Чалча-даа, хөдөл-даа эвес...» деп номундан, а. 38)

дарлыг болганы чугаажок.

1985 чылдың «Мөңгө чер» деп шүлүк номунда кирген «Ровнога төрүттүнген шүлүктөр» бөлүүнүң кол идеялыг утказы бо очулга-биле үн алчып турар. Украин суур Мирогошаның ады онза: «Амыр-тайбың аалчы бол», «Келир болза, топ-тук келзин, Аалчы болуп, өгже кирзин» деп келгеннерге тайбың чуртталганы магадылап чарлаан-даа ышкаш, Бөгүн амыр-тайбың чуртталгадан черликсиг дайын-чааның халавы делегейниң олбо чурттарында дигерлеп, кижилерниң бажың-балгадын, амыдыралының бөдүүн кежиктерин чок кылып, түрегелдиг ыи-сыылыг чуртталгаже идип турары коргунчуг. Украинаны бодап кээрге-ле, делегейде тайбың чуртталганың хээр, «бустуучалын» бодай бээр бис.

Адаанывыс шүлүктөр бөлүүнге кирген «Мирогоша» деп аттыг шүлүктүң аян-хөөнү сеткилдиг ыры кылдыр дыңналыр. Украин шүлүкчү Микола Пшеничнийга тураскааткан бо шүлүктүң ритми тыва ыры хемчээли 8-слоттук одуруглардан кыска 4-слоттук хемчээлче чайгаар шилчил, эңне чоок кижилеринге чугаа болуп, тускай хөөнү тургузар. 4-слоттук одуругларда адалгалар («Микола!», «Мирогоша!») чанында турганы дег, арнын көржүп хөөрөшкен дег аяны улам күштелдирип, төнчү кезээнде катаптаашкынныг адалгалар ол чоок, чылыг хөөнү чогаалдың кол идеялыг пафозу болдурган:

Микола, Коля, Николай!
Сээң чериң — мээң черим,
Сээң чонун — мээң чонум.
Мирогошаң чүрээмге чоок.
Мону сеңээ сөглөксээ мен,
Микола, Коля, Николай!

Лириктиг маадырның эң-не баштай бо суурну көргөш, чарашынын магадаан сеткилинден чоорту ырак Тывазынга канчаар-даа аажок төрөл, чоок болганы — бо бодап «Ровнога төрүттүнген шүлүктөр» кол бодады, эң-не үнелиг чедишкенин болганы чугаажок. «Мирогошаның» одуруг бүрүзү бо бодады каш янзы илередип турары солун. Тыва улусчу чугааның стили:

Мээң аалым моон ырак —
Бежен хемнер келдири,
Алдан арттар ажилдыр...

Шургул келген дайзыны:
Селемениң бизи-биле
Чеңниң холун чеңи-биле
Кезе шаапкаш, кезеткен бис.

Тыва чаңылдарның илерээшкени:

Бистер бүгү совет чоннар
Амыр-тайбың аалчыларны
Дөгөргезин
Держе чалап,
Аяк-шайны, хлеб-дусту

Арыг-чаагай сунуп чор бис.

Лириктиг маадыр украин суурну төрөөн чери ышкаш, «шагда чурттаан суурум дег», чонун шупту «таныыр-дыр мен» деп хүлээп ап турар. Харын-даа:

Сактырымга, кезек када
Саяннарже чоруй баргаш,
Чазын, күзүн сени сактып,
Сарынналып чораан дег мен.

«Ровнога төрүттүнген шүлүктөр» (1985) дээш А.А. Даржайга Украинаның Ровно облазының комсомол шаңналының лауреады атты тывыскан. Сес шүлүк чаңгыс идеяга чагыртып, дайынга удур хамааты лириканың дээжилеринге хамааржыр: 1) «Мөңгө оттуң баарыңга», 2) «Мирогоша», 3) «Найыралдың төлдери», 4) «Сандак Тюлюштүң чугаазы», 5) «Белая кудумчузу, Сесерлик», 6) «Тиелелгениң бешки чылы», 7) «Мөңгө чоруул», 8) «Часкы Ровно». Ада-Чурттуң Улуг дайынынга фашист шериглерге удур маадырлыг тулушкан тыва эки турачылар Тываны болгаш ыраккы Украинаны салым-чолдун чаңгыс оруунга каттыштырган.

Дайын өртү
Талыгыр бол,
Даглар ажыл,

ыжы безин маңаа келген.

Дайынның халаптыг уржуктары кижилерге язы-сөөк, ырак-чоок девискээрлер, эрткен болгаш амгы үени ылгавайн дүжөр, төөгүнүң оруктары чаңгыс («Бо-ла бүгү — мээң төөгүм»). Когараан болгаш когараваан тала, тиелекчи маңаа кажанда турбас: дайын өртү өөскөөн соонда, кижилерниң амыдырал-чуртталгазынга хайлыг багын чедирер деп мерген бодалды шүлүкчү Ровно кыдыраажындан шүлүктөрүнге уран сөстүң күжү-биле илереткен. Азий диптиң төвүнге дайын чылында төрүттүнген төлдүң болгаш иениң омур-хевир, тыва чонунуң ниитижиткен омур-хевири (кырган-ачам, угбам, кырган-авам, дайынчы Сат), украин чонунуң ниитижиткен омур-хевири (Микола, Мирогоша, даянгыштыг кырган кадай караан чодуп, чечээ салды, тулган чараш украин кыс), эки турачы Сандак Тюлюштүң чугаазы, уургайда дириг хевээр хөмдүрген туттурганнарга кажыыдал, Ава-Черниң омур-хевири, Ровно хоорайда частың уран-чечен омур-хевири — тыва поэзияга чаартыкчы болган бо уран-эстетиктиг чедишкенин А.А. Даржайның чогаадыкчы сайзыралының бышкан үе-чадазын херечилеп турар деп бодаар бис. Сес шүлүктүң поэтиктиг системазында чогаалчының кол уран-чечен принциптеринин база хамааты туруштуң принциви улам быжыгып келгенин эскерер бис.

Чогаалдың күжү чылдар эртерге-даа суларавас, номчукчуга харын оон-даа дээштиг болур. Бөгүн-даа Тываның угаан-сарылыдыг кижилери ырак черде украин чонга дайынның халаптыг согушкунун чүрекке, эът-сөөкке чоок хүлээп ап, дайынны соксадыр күш чүү болурул деп дыңнап, башка сайгарып, улуг бодалга алыскан турар.

А.А. Даржайның хөй-ниитичи туружун илереткен чогаалдары тыва поэзияның шылгараңгай чогаалдарының санынга кирген.

1989 чылда бижиттинген шүлүү — «Бүрөн ховузунда үннер». Тываның чоокку төөгүзү, тоталитарлыг эрге-чагырга үезинде шаажылаткан кижилерниң салым-хуузу, репрессияның кара чылдарында ырак көрүштүг депшилгелиг кижилерни чидирген-дир бис деп шүлүкчү хөйгө сөглөп, чажыт төөгүнү амгы салгалдарга чарлап үндүргөн.

Уран ДОНГАК,

ТГТШИ-ниң литература
секторунуң эргелекчизи.

(Уланчылыг).

Тываның гуманитарлыг болгаш тускай шинчилелдер институтунуң өмүнээзинден

Тыва Республиканың Улустуң чогаалчызы Александр Александрович ДАРЖАЙНЫҢ чоок кижилеринден, омак-чонундан, төрөөн черинден элекке чарлып чорутканы-биле өөнүң ишти Мария Донгаковнага болгаш ажы-төлүңгө ханы кажыыдалды илередип тур бис.

Тыва чон Тываның оккур угаанныг, чонунуң салым-чолу дээш мога-шылаг чок човап, сеткилинден аарып чораан дидим чүректиг чогаалчызын, шылгараңгай оглун оскунуп, улуг чидириге таварышты.

Александр Александрович Даржай Тываның дып, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институтунуң улуг эртемденнери Ю.Л. Аранчин, А.К. Калзан, Д.А. Монгуш база өске-даа эртемденнер-биле кады чаңгыс дээвириң адаанга үр үеде ажилдап келген. Амгы тыва гуманитарлыг эртемниң салым-хуузу дээш сеткилин ханызындан аарып, ооң тыва ниитилелге чугулазын хандыр үнелеп билер кижилерниң бирээзи чораан. Ылаңгыя чогаал секторунуң тургустунуп быжыгарыга база тыва литератураның чаа төөгүзүн бижириңге бүзүрелдиг деткимчени берип келген.

Тываның эртемденнери болгаш чогаалчыларының белеткээни эрте-бурунгу түрк «Күлтегинни» шүлүк чогаалына чонунга чедирген.

Төрөөн дылывысты, чогаалывысты, төөгүвүстү — сүлдевишти өрү көдүрүп чораан чогаалчывыстың буянның ажил-херзэн уламчылавышаан, ооң уран бодалдарын боттандырып, кезээ мөңгөде сактып чоруур бис.

Тываның Улустуң чогаалчызы, «Шын» солун редакциязының күзөңчиг аалчызы, үнелиг чогаалдарын, шүлүктөрүн солуну дамчыштыр номчукчуларга сөңнеп, бодунуң арга-сүмезин аныктарга берип чораан хүндүткелдиг журналист, чогаалчы, бөдүүн эш

Александр Александрович
ДАРЖАЙНЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалын редакцияның коллективи бодунуң болгаш номчукчуларның өмүнээзинден ооң өөнүң ишти Мария Донгаковнага, уругларынга, төрөл болгаш чоок кижилеринге илергейлеп, аар чидиргени оларның-биле кады үлежип тур.

Александр Александровичниң төрөөн Тывазының төөгүзүңгө арттырган изи — хөй-хөй чогаалдары, регионунуң девискээринден дашкаар парлаткан ажилдары чонунуң чүректеринге кезээде чурттап арттар.

«Шын» солунуң коллективи.

Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазы Тыва Республиканың Улустуң чогаалчызы

Александр Александрович
ДАРЖАЙНЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалын чоок болгаш төрөл кижилеринге илергейлеп тур.

Тываның Чогаалчылар эвилели Тыва Республиканың Улустуң чогаалчызы, Тыва Республиканың С.А. Сарыг-оол аттыг чогаал шаңналының лауреады, хөй санныг шаңнал-макталдың эдилекчизи Александр Александрович

ДАРЖАЙНЫҢ

чуртталгазының 72-ги чылында үр аар арааш, апрель 22-де чок болганы-биле чогаалчының кадайы Мария Донгаковнага, уруг-дарынынга болгаш чоок төрөлдөргө ханы кажыыдалды илергейлеп тур. Шылгараңгай чогаалчы, мерген угаанныг башкывыс дугайында тураскаал кезээ мөңгөде чүректөривиске арттар.

Чогаалчы эш-өөрүнден.

шүлүкчүлөрнүң чугаалажыы чыл-вектер, девискээрлер — үелер-даа болгулаар.

80 чылдарның эгезинде Россияның шүлүкчүзү А.Блоктуң «Скифтер» деп үн Тываның шүлүкчүзү А.Даржай тургаш, ында кирген бодалдарның, эстетиктиг омур-хевирлер бөлүүнүң хевирин тыва чогаалче кириген. Шы-сеткил культуразы — чонунуң ырал-чуртталгазының чугула кези аян аан, салым-чолдун шиитпир-емиселчи хүннеринде кижилерниң дээштиг чепсээ, сүлдө-сүзүүнүң эдикчизи, хөй-аът кирикчизи чечен болур.

81 чылда А.Блоктуң шүлүк чогаалы дылга «Он ийи» («Двенадцать») деп алыг поэмазының ады-биле үнгөн. Амыдыралдың угаан-сагыш культу-чаа тыныш-биле тынгарып келген да шүлүкчүлөр Юрий Кюнегештиң, Сувакптитиң, Монгуш Өлчей-оолдуң, Ш.Кенин-Лопсаңның, сурагылыг сати-асилий Монгуштуң база Александр айының очулгалары кирген турган. Ий очулгаларның аразындан «Скиф» деп шүлүктүң тыва очулгазынга ап көрээлиңер, эргим номчукчу, имнүң үнгөн үезинде А.А. Даржай аның сурагылыг шүлүкчүзү, аныяк адан — бышкан назынче кирген, чогаалда бодунуң туружун тып-Россияның Р.Гамзатов, К.Кулиев, Ультинов дээн ышкаш алдар-шүлүкчүлөрүнүң деткимчезин ап, алдары хөөн кирип, чонда ады н чогаалчы. Орус шүлүкчүнүң да-аага удур сөглээ килеңниг сөзү, Россияның делегейде тайбыңчы үн чарлаан одуруглары тыва дылга ар илереттинген:

а келгер! Дайын-чааның
халавындан
ир-тайбың кускаавысче
кириңер даан!
ле дээр — хылыштарны
хыннап аалы,
тер! Бистер халышкылар
аларгай бис.

илгү катап — миннип көрөм,
кырган төрө!
ил, тайбың, акы-дуңма найырынче,
и-дуңма чырык-чаагай найырынче
илгү катап черлик лира
кыйгырып тур!

18 чылдың январьның сөөлгү хо-рында А.А. Блок бо шүлүктү совет ацияның Брестиге тайбың чугаала-үре-түннел чок болганын дыңнааш эң, дайын-чааның айылын бол-эс тайбыңчы гимни болур. Улуг шүлүкчүнүң бо чогаалын хамааты туң, дидим бодалдарның, сеткилдиг ил илереткен, лозунг-сөстөр-биле пенген ховар чогаалдарга хамаа-ыраар. Харын-даа А.С. Пушкинниң, Пермонтовтуң эң-не чидиг хамааты азы-биле деңнеп чугаалай бээрлер. Россия — Сфинкс» дээн одуругла-ия биле Европаның төөгүлүг оруу-лып турза-даа, кезээде тудуш, азыксыг, анаа-белен билип алыры, угу-дөзү бурунгу вектерде төөгү-раның салгалдары бис — деп орус-н мурнундан сөглээ бодалдары көрбээн чаартыкчы болгаш дидим омчукчулар демдеглээннер.

Тываның шүлүкчүзү бо нарын чогаал-эрзэн дылынче очулдуруп тура, н — чаа-дайын, Азия — Европа, нгу вектер — амгы-келир үелер-ында шүлүктүң идея-эстетиктиг-утказын чонунга чедириксээни-нгири. А.Даржайның хамааты туружу-гаалдың шиллелгезинден билдинип, дыкчы өзүлдөзиге база улуг сал-

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН

ӨРТЭЭ ААР 8-923-338-9188

8-902-996-2243

ОГРН 304246417300108

Реклама

English School

КЫЗЫЛДА ПРЕЗИДЕНТИНИҢ
КАДЕТ УЧИЛИЩЕЗИНЧЕ
кирериниң англи дылга экза-
менинге белеткел курстарын
чарлаан.

Адреси: Кызыл хоорай, Кочетов
кудумчузу, 1, гост. «Мөңгүлек»,
офис 200. Тел.: 8(923)267-66-88, 8(983)516-81-27.

Бо купонну эскелген кижиге төлөвирге 10 хуу
чиигелделиг.

Продаю памперсы. Тел.: 89235405008.

Натуральные алтайские препараты для вашего здоровья:

- каменное масло;
- боровая матка;
- бальзамы от давления;
- бальзамы «Защита пещеры»;
- натуральные крема от артроза артрита;
- суппозитории при геморрое;
- свечи при женских болезнях.

Адрес: ТВЦ Гаруда,
1 этаж, место 20
(напротив киоска
«цветы»).

Низкие цены.

Тел.: 8-923-388-68-42

ОГРНИП315172100001418

СПУТНИКОВОЕ цифровое, эфирное ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Триколор, НТВ Плюс,
Континент, Орион, Телекарта

8-913-354-7490 8-923-217-2383
5-25-69 без выходных с 9 до 21 ч.

ВЫЕЗД В РАЙОНЫ
РЕСПУБЛИКИ ДВУХСТОРОННИЙ
СПУТНИКОВЫЙ ИНТЕРНЕТ КИТЕНЕТ
в любой точке Республики

ул. Лопсанчапа, 40 Супермаркет на К
(бывшая АЗБУКА РЕМОНТА) цокольный
ул. Новоселов, дом № 18, ТД «Кем
Тел. 8-983-518-9548 "Спутниковое теле

УАЗ автомашинага ар кезектерни

барын садып ап, чогуу чагыдып ап болур. Чагыды
өртээниң 50 хууун баштай төлөп алыр. Өртээ Но
хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,

Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дуг

Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-4

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Төлөвирлиг үнд

АРТ-СЫН АЖЫП ЧОРААШ...

Чылдың-на апрель айда чаңчыл болган
республиканың кожууннар аразында аът чары-
жы бо чылын апрель 16-да Чадаана хоорайга
Бора-Булак деп шөлге болур деп чарлаан.

Апрель 10-да аңаа киржир сорулгалыг 3 херээ-
жен база 11 эр кижилер Тере-Хөл кожуунун Кунгуртук
суурдан кожуунун чагырга даргазы Орлан Алек-
сандрович Монгуштун база чонун үделгези-биле
аъттаныпкан бис. Бистиң аравыста янзы-бүрү
ажыл-агыйның адырларындан Шынаа сумузунун
чагырыкчызы Аян Михайлович Дудуп, электрилик
чырык станциязының даргазы Аянчи Иванович
Сундуй, хоочун чолаачы, амгы үеде малчын Анай
Иванович Найдан, чаңгыс аай дежурный-диспетчер
төвүнүн специализи Меңги Валерьевич Хуужан,
арга дуржулгалыг чолаачы Арсен Чурукпан база
оон-даа эскелер.

Орлан Александрович бисче сагыш салып,
эки менди-чаагай чедеривисти күзөвишаан. Тыва
Республиканың Чазак отчеду кээр деп барганын
биске дыңнаткан, келген төлөзүл-биле кады соо-
вустан чедип кээрин чугаалаан. Кожуунун «Урал»
машиназынга өгнү дериг-херекселдери-биле
чүдүргөн. Аът чарыжының ажыдышкынынга чараш
ырылар, сыгыт-хөөмей, йөрээлдер дээш, оон-даа
өске программаны уран чүүл школазының башкызы
Начын Түлүштүн чогадыкчы чоруу-биле белеткээ.
Шыдыраага мөөрейлежип ойнаары-биле хоочун
шыдыраачы Экер-оол Маринович Манчын орук
дургаар белеткенип, аныктарны өөредип чораан.
Машинавыстың байдалы эки, 500 литр кывар-

чаар материалды куткан. Каргы артка үш хондур,
бедин 1-2 метр ажыг харны эжип чорааш, дөрт
дугаар хонуунда орук ортузунда чемненер кафе
«Серээ-Белдирге» дыштанып хонгаш, улаштыр хар
аштап үнүп турувуста, кожуунун 6 чадаг оолдары
соовустан бо сүрүп келгенер. Чагырыкчызы бис-
терге сагыш чолааш, ийи УАЗ аъш-чемниг маши-
наны чорудупкан дээрзин полиция ажылдакчызы
Арслан Олегович Бегзи дыңнатты.

Харылзааже апрель 15-те үндүвүс. Кызыл-Арт
үнүп, Балыктыг бажыга бир хондус. Кижилерниң
сагыш-сеткили чүгле аът чарыжында. Апрель 17-де
«Ойна» артелиниң орук ажылдакчылары 2 метр
бедик харны үстүрүп, оруувусту арыглап, кывар-
чаар материал база аъш-чем-биле дуздалаштылар.

ТР-ниң Хамааты камгалал болгаш онза бай-
далдар агентилелиниң камгалакчылары келгеш,
чагырыкчывыстың сагыш салып чоруткан аъш-
чемин биске дамчытты. Нарынның аржаан чанынга
шайлап алгаш, хан бажышкынын хынадып, сык-
кырттып, кадыкшылывысты хынаттывыс. Бистер
чүгле экини бодап, четтигерин кызыдып чордус.
Улуг түрүн чүүл-даа чок, чүгле харын чаңгыс
чер-чурттугларывыс, чагырыкчывыс, харын-даа
бүдүн республиканың чону сагыш салып, дүвүрөп
турганын дыңнааш, кижилер ала-чайгаар эпчоскунуп,
дүвүрөй бээр болду. Багай чүве ыңай-ла турзун,
өршээ-өршээ!

Уран СОНАМ,

«Хүнчүгеш» уруглар садының кижизи-
дикчи башкызы.

Профессионал өөредилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курс комбинатының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөредириниң
чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛИ!» деп акцияны
чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңа эргежок чугула
чүүл — чолаачылар эргениң шыңзылгасы
негеттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент
биледиң көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредири-биле
чыылда доктаамал чоруп турар:

-«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ»
категорияларның чолаачылары;

-айылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны
(ДОПОП);

-пассажирлер аргыштыларының талазы-биле
орук шимчээшкениниң дүрүмнериниң технини-
муму;

-бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажир-
овказы;

-удуртукчуларга болгаш өрттүн айыыл чок
чоруу дээш харысалгалыг кижилерге ыяап
өөренир өрт-техниктиг минимум талазы-биле
кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң
графикин өскертир арга бар, өөренип турар кижилер
бүрүзүңге онзагай кичээлге.

Айтырыг салыр телефоннар:
(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555,
Полевая кудумчузу, 120.

Долгаар, келиңер, автошколаңың дуржулга-
лыг башкыларыңа өөрениңер, бедик мергежил-
диг болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те
ТР-ниң Өөредилге адырынга хайгаарал албаны
тывыскан.

Төлөвирлиг үндениңе парлаан.

ГБПОУ РТ «Тувинский сельско- хозяйственный техникум» объявляет на курсы

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением 1С Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь-делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка, повышение разряды

Начало работы курсов по мере
комплектования групп.

Справки по телефону: 2-74-26;
8-923-382-88-84; 8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по контролю
сфере образования РТ

Тыва журналистиканың хоочуну

Лариса Петровна КЕНИН-ЛОПСАННЫҢ
(ЧЕТВЕРИКОВА)

мөчээни-биле холбаштыр Тыва Республиканың Башт
Республиканың Чазак оон төрөлдериңе болгаш чоок ки-
ханы кажыдалды илгерилеп, аар чидириниң ажы-
оларның-биле үлежип тур.

«Тувинская правда» солунунң редакциязынга хөй
ажылдап чораан тыва журналистиканың хоочуну

Лариса Петровна КЕНИН-ЛОПСАННЫҢ
(ЧЕТВЕРИКОВА)

үр аараанының соонда мөчээни-биле холбаштыр хан-
далды оон өөнүң ээзи Тываның сурагылг эртемдени, ат-
чогаалчы болгаш хөй-ниити ажылдакчы Монгуш Б.
Кенин-Лопсанга, уруу, бистиң коллегавыс «Тувинская
солунунң ажылдакчызы Марина Монгушевна Кенин-
«Шын» солунунң редакциязы илгерилеп тур.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редакторунң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
секретарь — 2-30-69, редакторунң оралакчызы — 2-17-91, бухгал-
терия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал
килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс
(394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 4718. Номери парлаалгаже дужааганы: график езугаар
— 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг ком-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Р
талазы-биле эргелели «Шын» солунун 2012 чылдың декабрь 3-те
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравче-
Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары ре-
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-
лары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.